

Terítéken a tudomány

Társadalomtudományt
mindenkinek!

M
D Momentum
Doctorandus

Terítéken a tudomány - Társadalomtudományt mindenkinek!

Terítéken a tudomány

Társadalomtudományt
mindenkinek!

MD-könyvek

Ungvár - 2022

Főszerkesztő:

Fazekas Andrea

Szerkesztő:

Kosztur András

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Domus intézményi konferencia- és kiadvány-támogatása
révén valósult meg.

Випуск видання здійснений завдяки
підтримці Академії наук Угорщини.

A Terítéken a tudomány. Társadalomtudományt mindenkinek! című kötetben a társadalomtudományok területén már fiatalon is kimagasló eredményeket felmutató kárpátaljai magyar kutatók írásait közöljük, ilyen módon segítve a földrajzi és tudományterületi távolságok áthidalását és a kárpátaljai magyar tudományosságon belüli kommunikációt. Olyan, tudományos igényességű tanulmányokat közlünk, amelyek röviden bemutatják a kutatások helyszínéről szolgáló egyetemet, az intézetben végzett munka tapasztalatait is, inspirációt nyújtva a fiatalabb, egyetemi tanulóiraikat jelenleg folytató leendő kutatók, valamint doktoranduszok számára.

У збірнику під назвою *«Наука. Суспільні науки для всіх!»* ми публікуємо роботи угорських дослідників суспільних наук Закарпаття, які вже в юному віці показали видатні результати в галузі природничих наук, допомагаючи таким чином подолати географічні, наукові відстані та комунікацію в рамках угорської науки на Закарпатті. Ми публікуємо наукові дослідження, в яких автори представляють свої роботи, дають уявлення про свою наукову кар'єру, надихаючи молодих майбутніх дослідників та докторантів, які зараз навчаються в університеті.

ELŐSZÓ

A Momentum Doctorandus kárpátaljai magyar doktorandusz szervezet 2011-ben azzal a céllal jött létre, hogy összefogja a kárpátaljai magyar tudományos élet talán leginkább töredezett, jelentős földrajzi távolságokkal tagolt csoportját: a PhD-hallgatókat, doktorjelölteket és fiatal kutatókat. Tagjaink Ukrajna, a Kárpát-medence és az egész világ számos pontján kutatnak, dolgoznak. Kötetünk mintegy bizonyítéka a fenti állításnak, és egyben szimbóluma is a Momentum Doctorandus egyik elsőszámú céljának: annak, hogy a kárpátaljai magyar doktoranduszokat és fiatal kutatókat a földrajzi és tudományterületi távolságok ellenére összekösse, közösséggé formálja.

2020-ban a *Kutatás a Föld körül. Kárpátaljai fiatal magyar kutatók a nagyvilágban* című kötetben olyan, a szakmájukban már fiatalon is kimagasló eredményeket felmutató kárpátaljai magyar kutatók írásait közöltük, akik a közelmúltban vagy jelenleg legalább fél éves szakmai kutatómunkában, vagy gyakorlaton vettek részt Ukrajna és Magyarország határain kívül nívós kutatóhelyeken, szerte a világban. A 2021-ben megjelent – a *Terítéken a tudomány. Természettudományt mindenkinek!* – kötettel nem titkolt célunk volt, hogy népszerűsítsük a természettudományokat, a tudományos tevékenységet és a kutatói pályát, hiszen e kiadvány szerzőinek útja is bizonyíték az ebben rejlő számtalan lehetőségre. Ugyanezen logika mentén született meg az idei kötetünk, amelynek célja a társadalomtudományokat való népszerűsítés. A kötet korántsem teljes, mégis rámutat a kárpátaljai magyar társadalomtudományosság fogalmának széles perspektíváira, valamint lehetőséget teremt arra, hogy a tisztelt Olvasó megismerhesse eme tehetséges, fiatal magyar társadalomtudósok tevékenységét.

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a kötet szerzőinek a kiváló tanulmányaikért, valamint a Magyar Tudományos Akadémiának a Domus intézményi kiadvány-támogatási program keretein belül nyújtott támogatásért, amely nélkül e kiadvány nem valósulhatott volna meg.

Fazekas Andrea,
a Momentum Doctorandus elnöke

Dr. Ferenc Viktória

Kutatás helyszíne: Nemzetpolitikai Kutatóintézet

Tíz éve a Nemzetpolitikai Kutatóintézetben

Bemutakozás

A szlovák-ukrán-magyar hármashatár egy kárpátaljai kistelepülésén, Pallóban születtem nem sokkal a Szovjetunió széthullása előtt. Az óvodát és az iskolát Kárpátalján végeztem magyar nyelven. Felsőfokú diplomát is a szülőföldemen, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol nyelv és történelem szakán szereztem 2006-ban. Ezután a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának ösztöndíjas hallgatója lettem. A doktori tanulmányok alatt kapott támogatásoknak köszönhetően a PhD-értekezés alapjául szolgáló kutatásomat viszonylag rövid idő alatt meg tudtam valósítani. Nagyon hálás vagyok, hogy a Nemzetközi Visegrád Alap, a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi ösztöndíja és a Ryoichi Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund támogatását élvezhettem ezekben az években. Doktori disszertációm a külhoni magyar nyelvű felsőoktatás nyelvpolitikai kihívásairól írtam, amiért 2014-ben kaptam PhD-fokozatot az alkalmazott nyelvtudomány területén.

Alkalmazott tudomány

Mindig is vágytam arra, hogy tudásommal, munkámmal közvetlen hatást gyakorolhassak a társadalomra, társadalmi problémákat oldjak meg. Nem véletlen, hogy már a doktori képzésben is az alkalmazott tudományok vonzottak, majd a munkahelykeresésben is ez volt az egyik meghatározó szempont. 2012-ben sikeresen pályáztam a Magyar Közigazgatási Ösztöndíjprogramra, a program során pedig a Nemzetpolitikai Államtitkárság volt a befogadó intézményem, így a külhoni magyarsággal kezdem el

foglalkozni, elsősorban a nyelvi és anyanyelvi oktatási területére fókuszálva. 2013 elején kerültem a Nemzetpolitikai Kutatóintézetbe, ahol lassan 10 éve tevékenykedem. Feladataim közé tartozik az ukrainai és kárpátaljai, nemzetpolitikai szempontból jelentős események figyelemmel kísérése, a Kárpátaljával kapcsolatos kutatások lebonyolítása, valamint a külhoni magyarok nyelvhasználata, anyanyelvi oktatása szempontjából releváns kutatások koordinálása.

A Nemzetpolitikai Kutatóintézet

A Nemzetpolitikai Kutatóintézet a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. keretében jött létre 2011-ben, és a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárságának háttérintézményeként működik. Létrehozásának célja az volt, hogy egy olyan tudományos sztenderdek szerint működő intézmény jöjjön létre, amely a tudományos közösséget közelebb hozza a külhoni magyarok felé irányuló szakpolitika (nemzetpolitika) működéséhez, ugyanakkor a döntéshozók számára is alkalmazható ismereteket nyújt. A Nemzetpolitikai Kutatóintézet tevékenysége három nagyobb csoportra osztható: a tudás megszerzése és összegzése (kutatások, elemzések, háttéranyagok), a tudás megjelenítése (publikációk, rendezvények), és a tudás átadása (oktatás). E területek mindegyikében volt szerencsém kipróbálni magam az itt töltött évek alatt, de mindközül a kutatási szempont a legjelentősebb tevékenységemben. A tanulmány további részében ezért az elmúlt 10 év kutatásainak korszakolására vállalkozom.

A kutatások első szakasza: fókuszban a külhoni magyar nyelvű oktatás (2013–2015)

Nyelvész végzettséggel a külhoni magyar közösségek kapcsán az anyanyelvű oktatás vizsgálata jelentette számomra a fő csapásirányt.¹

Kutatói pályám első nagy lélegzetvételű kutatását egy alulról szerveződő,

¹ A külhoni magyar nyelvű oktatás mellett természetesen más nyelvi témák is érdekeltek, a nyelvi jogok érvényesülése kisebbségi környezetben kiemelten. Az anyanyelv nemzetközi napja apropóján minden év februárjában a nyelvi jogok gyakorlati érvényesüléséről tartottunk konferenciákat, így tártuk fel a szomszédos országok magyarságának helyzetét ezen e téren, illetve hiánypótló jelleggel egy nyelvi jogi útmutató (*Beregszászi et al*, 2014) kiadására is sor került a Nemzetpolitikai Kutatóintézet műhelyében.

Kárpát-medencei oktatáskutató hálózat részeként végeztem, ahol jómagam a kárpátaljai adatok gyűjtéséért, elemzéséért feleltem. Ennek a közösségnek még a kutatóintézeti munkám megkezdése előtt, doktoranduszként részévé váltam, a kutatásaink 2011-ben a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi ösztöndíjprogramjának támogatásával kezdődtek el. A kutatással arra kerestük a választ, hogy a Kárpát-medencében élő kisebbségi magyar közösségek körében hogyan történik az iskolaválasztás, milyen érveket mérlegelnek a szülők, amikor a gyermekeik beiskolázásról döntenek? Interjús esettanulmányokat készítettünk a magyarok aránya szempontjából szórvány és tömb településeken, hiszen ezek a körülmények jelentősen befolyásolják az iskolaválasztás mikéntjét, mint ahogy az is, hogy melyik országban élnek a magyar közösségek. Ez volt az első olyan kutatás, amiben meg tapasztalhattam a komparatív, összehasonlító kutatások előnyeit, többek között azt, hogy a saját régióból hozott nyilvánvalónak tűnő tapasztalások más régiókban nem feltétlenül érvényesek. Kutatási eredményeinket a Nemzetpolitikai Kutatóintézet társszerkesztésében megjelenő Kisebbségkutatás folyóiratban (2012/3. szám) közöltük,² valamint a Magyarság Házában (a Nemzetpolitikai Kutatóintézet akkori székhelyén) 2012 nyarán *„Iskolaválasztás a Kárpát-medencében – a beiskolázás és az óvoda-iskola átmenetek sajátosságai szórványban és többségben”* címmel konferencia keretében osztottuk meg a szélesebb nyilvánossággal.

Az első iskolaválasztást vizsgáló projekt sikerén felbuzdulva, 2012-ben kifejezetten a többségi nyelvű iskolaválasztást kutattuk, majd 2013-ban Iskola és képesség: nemzetközi kompetencia vizsgálatok a külhoni magyar oktatás minősége szempontjából elnevezésű kutatással folytattuk a sort. A Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja továbbra is támogatta törekvésünket, hogy alaposan körbejárjuk ezt a témát, illetve a támogatók sorába a Nemzetpolitikai Kutatóintézet és az MTA TK Kisebbségkutató Intézete is csatlakozott. Az eredmények bemutatására 2013-ban és 2014-ben is a Magyarság Házában került sor. A többségi iskolaválasztásról szóló konferencia *„Nyelvmegtartás és/vagy érvényesülés. Konferencia és kerekasztal-beszélgetés a többségi nyelvű iskolaválasztás dilemmáiról”* (2013 nyara), a kompetenciavizsgálatokat bemutató tanácskozás

² <https://bgazrt.hu/kisebbssegkutat-as-2012-3/>

pedig „Iskola és képesség” (2014 tavasza) címmel került megrendezésre. A kutatási eredmények, már-már hagyománynak számító módon, a Kisebbségkutatás (2013/4. szám³ és 2014/4. szám⁴) hasábjain kerültek publikálásra.

A fentiekkel részben párhuzamosan, 2013-ban zajlott az ARANYMETSZÉS 2013 – magyar doktoranduszok a szomszédos országokban elnevezésű online kérdőíves kutatás, ami szintén kapcsolódik a külhoni oktatás témájához, annak a legfelsőbb szintjeit érinti. Ebben az időben még magam is doktorandusz voltam, illetve a Momentum Doctorandus kárpátaljai magyar doktoranduszszervezet elnöke is egyben – így a kutatás motivációja nyilvánvaló volt. A kutatás eredményei a Kisebbségkutatás 2013/3-as számában és egy külön kötetben (*Papp – Csata*, 2013) is megjelentek.

Szintén a külhoni magyarok anyanyelvi oktatáshoz kapcsolódva, a Nemzetpolitikai Államtitkárság által koordinált tematikus évekhez (2012 – külhoni magyar óvodák éve, 2013 – külhoni magyar kisiskolások éve, 2014 – külhoni magyar felsősök éve, 2015 – külhoni magyar szakképzés éve) igazodó oktatási témájú kutatások is születtek ebben az időszakban. A már korábban említett kutatások is kapcsolódtak a tematikus évekhez, de ebben az időszakban valósult meg a Nemzetpolitikai Kutatóintézet által önállóan jegyzett kérdőíves kutatás az általános- és a középiskola közötti átmenet témájáról. Az ÁTMENET – külhoni magyar iskolaválasztás, alap- és középfok közötti iskolai átmenet elvetésű kutatás eredményeit 2014 decemberében a Magyarország Házában mutattuk be, publikáció ugyanakkor sajnos nem jelent meg belőle. Ebbe a csoportba tartoznak még a külhoni magyar szakképzést vizsgáló kutatások is, amelyet a Nemzetpolitikai Kutatóintézet a Hétfa Kutatóintézettel együttműködve végzett.

A külhoni magyar nyelvű oktatásra koncentráló intenzív kutatási szakasz utolsó évében a tanulók és szülők vizsgálata mellett egy új szempont, nevezetesen a pedagógus személye is a látóterünkbe került. A külhoni pedagógushallgatók pályaaorientációs vizsgálata c. kérdőíves kutatást 2015-ben négy régióban végeztük el, összehasonlító jelleggel, a már meglévő kutatási hálózatainkat használva. A kutatás támogatója a Magyar Tudományos Akadémia Domus

3 <https://bgazrt.hu/kisebbssegkutatas-2013-4/>

4 <https://bgazrt.hu/kisebbssegkutatas-2014-4/>

szülőföldi ösztöndíjprogramja és Nemzetpolitikai Kutatóintézet közösen voltak. A nagyszabású kutatás eredményeit a Magyarság Házában „A tanári munka hatása az oktatásra – pedagógushallgatók a fókuszban c. konferencián” (2015 októberében) mutattuk be. Az eredmények a Kisebbségkutatás 2015/4-es számában⁵ jelentek meg.

2015 végén a Nemzetpolitikai Kutatóintézet kezdeményezésére A kisebbségi oktatás értékei és kihívásai címmel az erdélyi Torockón került sor egy nagyobb oktatási tematikájú rendezvényre, a ciklus oktatáskutatásainak kiértékelésre kutatók, szakpolitikusok részvételével.

Második szakasz: a Kárpátalja-kutatások (2016-2019)

2016-ban kezdi meg tevékenységét dr. Grezsa István, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja együttműködésének fejlesztéséért és a Kárpát-medencei óvodafejlesztési program koordinálásáért felelős miniszteri biztos, aki számos kutatási kérdéssel kereste meg a Nemzetpolitikai Kutatóintézetet. Így indul el egy második ciklus a tudományos pályámon: a Kárpátaljával kapcsolatos kutatásaink időszaka.⁶ Ebben a szakaszban a származási régióm alaposabb megismerésére és egy multidiszciplináris kutatócsapattal való nagyon termékeny együttműködésre nyílt lehetőségem, amiért nagyon hálás vagyok.

2016-ban ennek a folyamatnak az első mérföldköveként valósult meg a TANDEM 2016 – ukrán–magyar együttélés Kárpátalján című kutatás, amely során ugyanazon kérdőívvel vizsgáltuk az ukrán és a magyar ajkú lakosságot Kárpátalján. A kérdőíves felmérést a Nemzetpolitikai Kutatóintézet, a Momentum Doctorandus társadalmi szervezet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja és Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézete közösen végezték, míg az ukrán lakosság körében végzett terepmunka kivitelezésében az Ungvári Nemzeti

⁵ <https://bgazrt.hu/kisebbssegkutatasi-2015-4/>

⁶ A háttérben zajlottak ugyanakkor oktatással kapcsolatos kutatások is, különös tekintettel az ezekben az években zajló Kárpát-medencei Óvodafejlesztési Program nagyszabású beruházásainak hatástanulmányaira. 2017-ben végeztük az Óvodaválasztás szülői szemmel kérdőíves kutatást, az intézmények elégedettségi felmérését, valamint egy demográfiai prognózt. Az eredmények a Kisebbségi szemle 2018/2 számában és egy összefoglaló kiadványban (*Ferenc – Rákóczi*, 2018) jelentek meg.

Egyetem Szociológiai és Szociális Munka Tanszéke, valamint a Kárpáti Közvéleménykutató Központ működtek közre. Összesen 1200 kérdőívet gyűjtöttünk 2016-ban, amit 2019-ben további 1200 kérdőívvel egészítettünk ki. A TANDEM kutatások így abban adtak számomra új tapasztalást, hogy először a pályám során vizsgáltam ugyanazon kérdések mentén a kisebbségi magyar lakosság és a többségi ukrán lakosság attitűdjeit. Fantasztikus érzés volt, amikor az egyes kérdések elemzése az etnikai dimenzió mellett az idődimenzióval (változás 2016–2019 között) is kiegészült, további elemzési szempontokat kínálva. A TANDEM kutatási eredményeket budapesti és kárpátaljai bemutatókon ismertettük, majd a Nemzetpolitikai Kutatóintézet Kisebbségi Szemle című folyóiratában (2017/2. szám)⁷ hoztuk nyilvánosságra. A kárpátaljai kutatások rámutattak, hogy milyen nagy hiánnyal küzdünk ebben a régióban, amiért 2001 óta nem végeztek népszámlálást, vagyis a társadalom alapadatinak frissítése nem történt meg 10 évente, ahogy az lenni szokott. A kutatási minták elkészítése ezért minden alkalommal nehézkes volt. Így született meg annak az ötlete, hogy megpróbálunk becslést készíteni a kárpátaljai magyarok számáról. A SUMMA 2017 – A kárpátaljai magyarság demográfiai felmérése című kutatás lett az ötlet végkifejlete, amely az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Nemzetpolitikai Kutatóintézet együttműködésével valósult meg. A kutatás eredményeit Budapesten és Kárpátalján is bemutattuk, a témában megjelent számos publikáció.⁸

2017-ben készült a Kárpátalján gyakorló pedagógusok kérdőíves vizsgálata is, amelyre azért volt szükség, mert érezhető probléma volt a pedagógus-elvándorlás. 2017 tavaszán 338 kárpátaljai gyakorló pedagógus között végeztük el a felmérést anyagi és szakmai elégedettségükről, illetve a migrációval kapcsolatos terveikről. A kutatási eredmények rámutattak, hogy a migrációt fontolgatók leginkább az anyagi elégedetlenség miatt hagynák el az országot, ezt követően a családi, párkapcsolati okok a mérvadók. Szakmai kiegészről azonban nem beszélhetünk a pedagógusok között. A pedagógusokkal folytatott kérdőíves kutatás eredményeiről a *Metszetek* c. folyóirat Kárpátalja különszámában számoltam be (*Ferenc*, 2018), illetve a

⁷ <https://bgazrt.hu/kisebbségi-szemle-2017-2/>

⁸ <https://bgazrt.hu/summa-2017-a-karpataljai-magyarsag-demografiai-felmerese/>

kutatási jelentés átadását követően egy új szociális támogatás született meg a szakpolitikai mezőben.⁹

2018-ban indult el a kárpátaljai szórvány vizsgálata interjúk terepkutatással. A vizsgálati terek kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy azok megfelelően reprezentálják a kárpátaljai szórványtelepülések különböző alaptípusait, amelyeket egyrészt a magyarok aránya, másrészt a tömbtől való távolsága, harmadrészt pedig intézményi ellátottsága határoz meg. A magyarsághoz kötődő intézmények vezetőit, a helyi magyar politikai, társadalmi vagy gazdasági elit tagjait, illetve a vegyes házasságban élőket (szülők, nagyszülők, gyerekek) kérdeztük meg, így feltárva azokat a kulcsmomentumokat, döntési helyzeteket, amik az etnikai szocializációra a legnagyobb hatást gyakorolják. A több éves kutatási ciklus eredményeit 2020 elején egy összefoglaló, tudományos-ismeretterjesztő kötet formájában is megjelentettük Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után címmel (*Ferenc – Kovály, 2020*). Tekintve a téma aktualitását és jelentőségét, a kötet szerzőiként fontosnak tartottuk, hogy a szóban forgó kutatások eredményeit ne csak a szűken vett szakma, hanem minél szélesebb közönség is megismerhesse szerte a Kárpát-medencében. Éppen ezért láttuk indokoltnak egy olyan kötet megjelentetését, amelyben több kutatás eredményei egy helyen olvashatók. A kutatások módszertani leírása és főbb eredményeinek bemutatása mellett, a kötet terepleírásokat, színes ábrákat, diagramokat, fotókat, interjúrészleteket is gazdagon tartalmaz, melyek a terepkutatás izgalmasabb momentumaiba, illetve a kárpátaljai hétköznapiak egyes vonatkozásaiba, a helyi jellegzetességekbe nyújtanak bepillantást. A kiadvány célja – a kutatások eredményeinek közlésén túl – a kárpátaljai magyar lakosságot érintő problémák, társadalmi-politikai folyamatok, a kárpátaljai hétköznapiak bemutatása azon olvasók számára, akik szeretnék jobban megismerni a Kárpát-medence ezen régióját vagy kárpátaljaiként szülőföldjüket.

9 A Bethlen Gábor Alap által biztosított pályázati támogatás a kárpátaljai magyar nyelvű közoktatási intézményekben magyar nyelvű oktatási és nevelési feladatokat ellátó személyek számára: https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/palyazati_kiirasok/kulhoni_tamogatasok/2022/palyazati_kiiras_karpataljai_szocialis_tamogatasok_20220615.pdf

A kutatások aktuális szakasza: adatrendezés (2020-2023)

2020-ban a koronavírus járvány következtében egy a szokásostól eltérő időszak köszöntött ránk kutatói szempontból is. Megszűntek a rendezvények, az utazások, a személyes kontaktuson alapuló terepkutatások. A helyzetben ugyanakkor benne volt egy olyan lehetőség, hogy a korábban rendszeresen gyűjtött adatokat elkezdjük rendszerezni, a hiányzó fehér foltokat kezeljük és mondjunk valamit a befejeződött kétezertizes évek trendjeiről. Így született meg annak az ötlete, hogy a külhoni magyar közoktatás 2010 és 2020 közötti intézményi és tanulói létszámadatait kezdjük el rendszerezni. Az adatrendezés időszakához érkeztünk.¹⁰

Ennek eredményeképp egyrészt elkezdünk dolgozni egy webes adatbázison, a Külhoni Magyar Oktatási Adatfelfedezőn, amelyben intézményi szinten kereshetők az oktatási létszámadatok. A keresési eredmények diagramok, táblázatok és egyéb adatvizualizációs ábrák formájában is lekérdezhetők. Ebben Csala Dénes adatvizualizációs szakember volt/van a segítségünkre. A felület egyelőre még nem nyilvános.

Másrészt Tátrai Patrik geográfus és a CSFK Földrajztudományi Intézetének kezdeményezésére részt vehettem egy oktatási atlasz (*Tátrai et al., 2022*) elkészítésében is. A kötet a négy legnagyobb lélekszámú külhoni (romániai, szlovákiai, szerbiai és ukrainai) magyar közösség anyanyelvi oktatásának helyzetét mutatja be az oda járó diákok létszámadatain, illetve azok 2010-es években bekövetkezett változásán keresztül. Újdonsága, hogy egyrészt térképen ábrázolja az egységes, a közoktatás minden szintjére kiterjedő, összehasonlítható adatokat, másrészt ismerteti az adatokból kirajzolódó folyamatokat – különös tekintettel a kérdés demográfiai és általános társadalmi hátterére. A kiadvány leghangsúlyosabb része az a 90 térkép, amely a magyar óvodás gyerekek és iskolai tanulók létszámára, beiskolázási arányára vonatkozó információkat települési és regionális szinten ábrázolja.

¹⁰ Az adatrendezés mellett egy jogtudatossági vizsgálat is folyt ezekben az években. Egyrészt Szili Katalin miniszterelnöki megbízott a Nemzetpolitikai Kutatóintézettel közösen útjára indította a *Kárpát-medencei magyar kisebbségjogi kalauzt*, melynek eddig három (a kárpátaljai, a szlovákiai és a romániai) része jelent meg. (<https://bgazrt.hu/nemzetpolitikai-kutatointezet/konyvek/>). A sorozat elindításának célja a határainkon kívül élő közösségeink nemzetiségi és nyelvi jogainak áttekintése, összefoglalása. Másrészt a fiatalok jogtudatosságának vizsgálatát és célul tűztük ki, de sajnos az eredeti négy régiót összehasonlító kérdőíves kutatásból csak három régióban, ebből kettőben nem reprezentatív módon sikerült csak a kutatást megvalósítani.

A térképeket kiegészítik, értelmezésüket segítik, a folyamatokat magyarázzák a szöveges részek, továbbá a mellékletben elérhetők a részletes adatok táblázatos formában. Az atlasz lehetővé teszi a Kárpát-medencei oktatási, demográfiai, illetve általánosan a társadalomtudományi kutatások hatékonyabb megalapozását, valamint segíti a magyar kisebbségi oktatásban tevékenykedők, illetve a szakpolitikusok munkáját. Mivel az adatok gyűjtését a jövőben is tervezzük, az adatbázis folyamatosan frissítjük, ennek a térképes adatbázisnak is van egy online verziója is.¹¹

Hasonló logikájú adatrendezést igénylő munka kezdődött meg 2021-ben a Kárpát-medencei Óvodafejlesztési Program hatásvizsgálata keretében, amely 2023-ban ér majd véget a több ütemű támogatások lezárulta után.

Összefoglalás

A tanulmány megírása segített, hogy a magam számára is összegezzem kutatói életpályám első bő tíz évét, amelyben volt szerencsém nagyon sok kiváló kutatótárstól tanulni, a kutatási módszerek széles tárházába bepillantani, konferenciákat szervezni, tematikus lapszámokat és kiadványokat szerkeszteni a kutatási eredmények visszacsatolása céljából. Hálás vagyok azért is, hogy a Nemzetpolitikai Kutatóintézet ezekhez a tevékenységekhez mindenkor biztosította a hátteret.

Felhasznált irodalom:

Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Ferenc Viktória: Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 2014.

Ferenc Viktória: Az oktatási rendszer kulcsszereplői: pedagógusok Kárpátalján az ukrán válság éveiben. Metszetek 2018/1. pp. 165-196.

Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. Budapest, 2020.

Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián (szerk.): Magyar óvodásnak lenni jó! Jelentés a Kárpát-medencei Óvodafejlesztési Program keretében végzett kutatásról.

11 <http://www.mtafi.hu/oktatasi-atlasz/index.html>

Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. Budapest, 2018.

Papp Z. Attila – Csata Zsombor: Arany metszés 2013. Külhoni magyar doktoranduszok a Kárpát-medencében. Gondolat: Budapest, 2013.

Tátrai Patrik, Ferenc Viktória, Rákóczi Krisztián, Márton János.: Közoktatási kör(tér)kép: a tanulói létszámok változása a Kárpát-medence külhoni magyar közösségeiben a 2010-es években. Budapest, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont - Gondolat Kiadó. 2022.

Dr. Kovács Klára

*Kutatás helyszíne: Debreceni Egyetem BTK, Nevelés- és Művelődéstudományi
Intézet, Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD-H)*

A hallgatói sportolás jellemzői és hatásai a Kárpát-medencében

Bemutakozás

Kovács-Nagy Klára vagyok, a Debreceni Egyetem habilitált egyetemi docense, a Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD-H) senior kutatója. 2010-ben végeztem okleveles szociológusként a Debreceni Egyetemen, 2014-ben szereztem doktori fokozatot neveléstudományokból az egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Programjában. 2020-ban, az MTA Bolyai János és az Új Nemzeti Kiválósági Program kutatói ösztöndíjasaként habilitáltam ugyanitt. Kutatási területem a Kárpát-medencei hallgatók sportolási szokásait meghatározó társadalmi, intézményi és egyéni tényezők, valamint a sportolás hatása a jóllétre, egészség-magatartásra és tanulmányi eredményességre.

Miért pont a sport? 16 évnyi élsport után, kétszeres magyar bajnok női ökölvívóként, a magyar válogatott korábbi tagjaként életem mindhárom fontos területe (munka-hivatás, család és maga az élsport) a sporthoz kapcsolódik, s mindazok a sikerek, amiket elértem az életemben, nagyban köszönhetők annak, hogy hová jutottam sportpályafutásomban, milyen élményeket, értékeket szereztem, hogyan alakította a sportolás személyiségemet, képességeimet, készségeimet. Életcélnak tekintem, hogy ezeket a tapasztalatokat és kutatási eredményeimet minél több fiatalnak és a jövő kutatóinak átadhassam, ezzel is hozzájárulva egy egészségesebb, rendszeresen sportoló generáció létrejöttéhez határon innen és túl, különösen szülőföldemen, Kárpátalján.

Szociológia szakos hallgatóként sok olyan szakterülethez kapcsolódó kurzusunk volt a képzésben, amelyek ugyan érdekesek voltak, de nem

tartoztak különösebben az érdeklődési körömhöz, így nagy örömet jelentett, amikor találkoztam a sportszociológia alapjaival, aminek hatására egyértelművé vált számomra, hogy nekem ezzel kell foglalkoznom. Ebben a témában írtam a szakdolgozatomat, s doktori témavezetőmnek, prof. dr. Szabó Ildikónak köszönhetően a hallgatók sportolását vizsgálhattam egy általa vezetett kutatás keretében (Campus-lét a Debreceni Egyetemen), amit szintén neki köszönhetően folytathattam doktori tanulmányaimban. Ekkor lettem a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD-H) tagja, ahol szintén elsőként vizsgálhattam a sportolás hátterét és szerepét a hallgatók körében. A CHERD-H az ország egyetlen, 2000 óta folyamatosan működő felsőoktatási kutatóközpontja, amelynek kutatásai túlnyúlnak az anyaországon, s fontos egyediséget jelent, hogy rendszeresen vizsgáljuk a határon túli kisebbségi magyar intézményeket és hallgatóit. Két-három évente van új hallgatói felmérésünk, s a térség felsőoktatásának hallgatói mellett kezdetben a kárpátaljai és a partiumi intézményekben, az utóbbi években pedig a Kárpát-medence minden kisebbségi magyar intézményében elvégeztük az adatfelvételt. A kutatóközpont különlegessége, hogy a professzortól a posztdoktori kutatókon át a doktoranduszokig, sőt a mesterképzési hallgatókig egy összeszokott kutatói közösség dolgozik együtt heti rendszerességgel, teljesen önkéntesen, a tudományos-kutatói pálya iránti szakmai elkötelezettségből.

Bevezetés

Kutatásaimban arra keresem a választ, hogy milyen szocio-kulturális, szocializációs, intézményi és egyéni tényezők befolyásolják a hallgatók sportolási szokásait. A sport szerepének, jelentőségének vizsgálata során a sport és egészségmagatartás, szubjektív jóllét, illetve eredményesség között fennálló kapcsolatot kívánom felderíteni: hogyan járul hozzá a rendszeres sportolás a hallgatók jóllétéhez és akadémiai/nem akadémiai eredményességéhez, mint társadalmi védőfaktor.

A hallgatók sportolási szokásainak és az ezeket meghatározó tényezők vizsgálatának relevanciáját támasztja alá az a tény, hogy – a korosztályt tekintve – ők a legkönnyebben elérhetőek a rendszeres testedzés számára,

hiszen a felsőoktatás több lehetőséget is biztosít számukra a szervezett keretek között zajló sportolásra (Pfau, 2014). A munkavállaláshoz képest a tanulmányok folytatása olyan, viszonylag rugalmas időbeosztással jár (természetesen szakoktól függően), amelybe könnyebben beépíthető a rendszeres sportolás, illetve az arra való nevelés. A hazai felsőoktatási intézmények többsége számos lehetőséget nyújt a sporttevékenység melletti tanulásra, emellett azonban elengedhetetlen a szabadidősport támogatása is, hiszen a (rekreációs céllal sportoló) hallgatók többsége sporttevékenységét tanórán kívül végzi. A felsőoktatási intézmények könnyebben adnak választ a hallgatók által megfogalmazott sportolási igényekre, legyenek azok tradicionális vagy modern, esetleg extrém vagy kockázati sportok (Murathan, 2019; Biró et al., 2018). Ezen a területen sok pozitív folyamat indult el, de még mindig azt láthatjuk, hogy a szabadidős programok, kezdeményezések sok hallgatóhoz nem jutnak el (vagy ők nem foglalkoznak velük), így jelentős részükről elmondható, hogy életmódjukat inaktivitás jellemzi (Gősi, 2018; Boda et al. 2019; Balogh et al., 2019). A felsőoktatási intézmények egyik legfontosabb feladata ezen a területen, hogy a szabadidősport-programok és -események tervezésénél figyelembe vegyék a hallgatói igényeket (Galan et al., 2017). Ezek között is kiemelkedik a közelség és az olcsóság (Kozma et al., 2016), amely kritériumoknak a felsőoktatási intézmények bizonyos feltételek mellett könnyebben meg tudnak felelni. Ily módon – a sportolás terén – a felsőoktatási intézmények szerepe és jelentősége kiemelkedő a hallgatók pozitív attitűdjeinek kialakításában és fenntartásában.

A társadalmi háttér hatása a sportolási szokásokra a vizsgált térségekben

A társadalmi kirekesztődés a társadalom egészében, így a sportban is összekapcsolódik az (alacsony) szocio-ökonómiai státusszal és szegénységgel, munkanélküliséggel, alacsony iskolázottsággal, ezáltal hozzájárul a hátrányos társadalmi rétegek mozgásszegény életmódjának kialakulásához és fennmaradásához. Tágabb értelemben a társadalmi kirekesztődés a sportban sokkal több csoportot felölel, s rávilágít az előbb említett csoportokon kívül többek között a nem, a kor, a lakóhely, a fogyatékoság mentén elkülönülő,

s hátrányban lévő csoportok sportolásának problémáira, kizárására a rendszeres fizikai aktivitás végzéséből. Hazánkban tendencia, hogy kb. a népesség egyharmada tud sportolni rendszeresen, s kétharmadra jellemző a sportból való kirekesztődés. Ráadásul egyre erőteljesebb polarizáció figyelhető meg (csökkenő közép- és növekvő alsó osztállyal), ami egyre nehezebbé teszi az emberek hozzáférését a sporthoz, mindez pedig sürgető intézményesített és szervezett beavatkozást igényel (Gál, 2014; Dóczy, 2014). Maga a sportolás is egyre drágább lett: számos, hátrányos helyzetű társadalmi réteg teljesen ki van zárva a sportolási lehetőségekből. Emellett úgy tűnik, hogy az emberek elvesztették érdeklődésüket a sport iránt (Perényi, 2013; Müller *et al.*, 2019). A rövidtávú politikai beavatkozások és iskolai testnevelési intervenciók sajnálatos módon nem, vagy alig képesek csökkenteni az egészségi állapothoz kapcsolódó egyenlőtlenségeket, amennyiben nem veszik figyelembe a társadalmi körülményeket, amelyek újratermelik az osztályok közötti különbségeket (Wiltshire *et al.*, 2019).

A Magyar Ifjúság 2012-es adatfelvételének adatai szerint mintegy hat százalékkal csökkent 2004, és három százalékkal 2008 óta a kötelező testnevelés órán kívül sportoló fiatalok aránya (összesen a 15–29 évesek 35 százaléka nyilatkozott úgy, hogy sportol), 2016-ban és 2020-ban is hasonló arányban válaszoltak igennel (36%). Csökkent a sportoló lányok aránya is (34%-ról 27%-ra), 2016-ban pedig már csak 30% volt, ami továbbra is felhívja a figyelmet a nők sajátos sportolási problémáira. A sportolás tekintetében előnyben vannak (tipikus sportolóknak számítanak) a 15–19 éves, megyeszékhelyen élő fiúk, így a kor, a kisebb településtípusú lakóhely és a nem (ha lányról van szó) csökkenti a sportolási esélyeket (Bauer *et al.*, 2017).

A kutatás eredményei szerint a társadalmi helyzet (főként a nem, az iskolai végzettség, a gazdasági helyzet, a lakóhely településtípusa, a tanulói státusz) erősen befolyásolja azt, hogy egy fiatal sportol-e vagy sem. A diplomások, az egyedülállók, a gondok nélkül élők és a magukat a legmagasabb társadalmi státuszba sorolók körében találjuk a legtöbb sportoló fiatalot (Perényi, 2013; Bauer *et al.*, 2017; Ádám *et al.*, 2018).

Az Ifjúság – Magyar Ifjúság kutatások mintájára, noha kevésbé rendszeresen, de több, határon túli magyar fiatalokat vizsgáló kutatás is zajlott az elmúlt évtizedekben (MOZAIK 2001; 2011; GeneZYs 2015). A MOZAIK 2011 kutatás

sajnos nem vizsgálta a sportolási szokásokat részletesen, inkább a sport szerepét az identitásban, magyarságtudatban. A 2001-es vizsgálatból láthatjuk, hogy Belső-Erdélyben mintegy 40%, Székelyföldön kétharmad, Kárpátalján négyötöd arányban, a Vajdaságban 46%, Felvidéken a válaszadók 54%-a válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy végeznek és milyen gyakran valamilyen sporttevékenységet a kötelező testnevelés órán kívül. Belső-Erdélyben a fiatalok fele (összesen a teljes populáció egyötöde) hetente háromszor vagy többször, harmaduk pedig heti egy-két alkalommal végez rendszeres testmozgást. Székelyföldön az ugyanerre a kérdésre adott válaszok aránya 41% és 59%. Akárcsak Magyarországon, a romániai kisebbségi magyar vidékeken és a Vajdaságban is a férfiakra, a fiatalabb, általában még tanuló korosztályra és a városiakra jellemző a legrendszeresebb sportolás. Székelyföldön noha sokkal kevesebb nő sportol, mint férfi, ugyanakkor a sportoló nők rendszeresebben végzik a választott sportágukat. Erdélyben a versenysportolók aránya 5%, Kárpátalján is elenyésző. A nem sportolás okaként Erdélyben és Székelyföldön a legtöbben az idő hiányát jelölték meg, de 10%-ban vannak azok is, akik szerint nincs megfelelő sportolási lehetőség a környezetükben, illetve egyáltalán nem érdekli, vagy nem tartja szükségesnek a sportolást. Ugyanezeket az indokokat választották a legtöbben a Vajdaságban és a Felvidéken is, de utóbbi esetben a nem tartja szükségesnek is megjelent a leggyakoribb válaszok között. Kárpátalján a fiatalok döntő többsége (80%) az egyéb válaszlehetőséget jelölte meg erre a kérdésre, ami mögött leginkább a „lusta vagyok” kijelentés rejtőzik, további 13% nem szeret sportolni, 7% pedig nem tartja fontosnak (Csata et al., 2002; Mészárosné Lampl és Tóth, 2002; Bálint és Demeter, 2002; Gábrity-Molnár és T. Mirnics, 2002; Csernicskó és Soós, 2002).

2015-ös adatok alapján a határon túli magyar fiatalok sportolásáról elmondható, hogy a kárpátaljaiak átlag alatti, míg a vajdasági, erdélyi fiatalok átlag feletti gyakorisággal sportolnak, de leginkább a felvidékiekre jellemző a rendszeres testedzés. A fiatalok egészéről elmondható, hogy valamivel gyakrabban sportolnak, mint járnak kocsmába, kivéve a Vajdaságban, ahol közel azonos arányban, a férfiakra és fiatalabb korosztályra (15–19 évesekre) inkább jellemző, hogy sportolnak. Összességében alacsony arányú a civil szervezetekhez való kapcsolódás, de elmondható, hogy míg a kárpátaljaiak

inkább egyházi szervezetnek, addig a többi régió kisebbségi magyar fiataljai inkább kulturális vagy sportegyesületeknek a tagjai (*Papp Z. et al.*, 2017).

Egy 12 és 18 évesek körében végzett, több országot összehasonlító vizsgálatban a romániai fiatalok 40%-a, a szlovákok 34%-a és a magyarok csupán 20%-a végzett legalább 60 percnyi ajánlott napi fizikai aktivitást (*Soós et al.* 2014). A 15–19 éves korú szerbiai fiatalok kétötöde sportol rendszeresen (*Tomanović-Stanojević*, 2015 idézi *Szerbhórváth*, 2017).

Ukrajnában az iskolások 90%-ánál diagnosztizáltak valamilyen kóros elváltozást. Körükben drasztikusan növekszik a krónikus szívbetegség, a magas vérnyomás, az idegrendszeri betegségek, a csontritkulás, az ízületi gyulladás, az elhízás stb. (*Keresztény és Greba*, 2016). Az *ifjúság és az ifjúságpolitika Ukrajnában* című gyorsjelentés felhívja a figyelmet a 15–34 év közötti fiatalok kiemelkedő halálozási arányaira (háromszor magasabb, mint az EU-átlag) és rossz egészségi állapotára. A válaszadók 43%-a soha nem sportol, 5% pedig egyáltalán nem válaszolt a fizikai aktivitásra és sportra vonatkozó kérdésekre. A legtöbben heti 2-3-szor végeznek valamilyen fizikai aktivitást, 6%-uk pedig napi rendszerességgel. A 20 év alattiakra és a férfiakra inkább jellemző a testedzés, sportolás. A vizsgálat nem tárt fel szignifikáns összefüggést a társadalmi státusz, iskolai végzettség és a sportolási hajlandóság, fizikai aktivitás között: összességében ezek a tevékenységek társadalmi csoporttól függetlenül nem jellemzik az ukrán fiatalok életmódját (*Csernincskó és Híres*, 2017; *Libanova*, 2010). 14–35 év közötti ukrán fiatalok körében végzett ifjúságkutatás eredményei szerint a válaszadók 24%-a sportol rendszeresen, végez fitness gyakorlatokat vagy jógázik, 19% tornázik rendszeresen, 15% fut, 46%-uk sétál egészségének megőrzése érdekében, 26% viszont semmilyen sport- vagy fizikai tevékenységet nem végzett az elmúlt 12 hónapban. A válaszadók 40%-a idő hiányában nem sportol, 30% jelezte, hogy anyagi nehézségek miatt nem tud részt venni rendszeres sporttevékenységben, nincs pénze fitnessztermek látogatására vagy a sporteszközök megvásárlására. 14%-uk nem tudja megszervezni, 26%-nak pedig nincs különösebb oka az inaktív életmódra. 10%-uk tagja valamilyen sportszervezetnek (*Volosevych et al.*, 2015).

Kevésbé egyértelmű a család vagy éppen a szülők szocio-ökonómiai státuszának hatása arra, hogy egy fiatal sportol-e vagy sem. A szakirodalomban

találhatunk példát arra, hogy nem befolyásolja a család társadalmi–gazdasági helyzete a gyerek sportolását (*Sallis et al.*, 1996; *Stuij*, 2015; *Pot et al.*, 2016). Holland általános iskolásokat vizsgálva *Stuij* (2013) azt találta, hogy a magasabb társadalmi státuszú gyerekek nagyobb valószínűséggel vesznek részt szervezett, iskolán kívüli klubformájú sporttevékenységben, míg az alacsonyabb státuszú gyerekek gyakrabban végeznek nem szervezett, úgynevezett outdoor tevékenységeket a lakóhelyük közelében lévő utcákon, parkokban a kortársakkal, szomszéd gyerekekkel, ez pedig a bourdieui habituselméletet igazolja (*Stuij*, 2013).

Kárpátaljai középiskolások sportmotivációjában leginkább a szülők szerepében mutatható ki összefüggés a társadalmi háttérre vonatkozóan: a fiúkra, a diplomás anyák gyerekeire és a legjobb anyagi helyzetben lévőkre a legjellemzőbb, hogy szülői hatásra sportolnak (*Greba és Greba*, 2016). *Yang és munkatársai* (1996) egy finnországi, mintegy 12 évig tartó utánkövetéses vizsgálatban csak gyenge kapcsolatot mutattak ki az apa társadalmi státusza, illetve iskolai végzettsége és a gyerek fizikai aktivitása között. Ez összefügghet azzal, hogy Finnországban viszonylag kis differenciák vannak az életmódban a különböző társadalmi pozíciókat elfoglalók között, és hogy az iskolák között nincsenek nagy különbségek. Ebből következően az életmód tekintetében sem találhatunk nagy eltéréseket.

Sallis és munkatársai (2000) egy másodelemzésben gyerekek (3–12 évesek) és serdülők (13–18 évesek) sportolási szokásait vizsgáló tanulmányokat elemeztek kvantitatív módon, melyek 1978–1999 között jelentek meg angol nyelven. Ők is arra az eredményre jutottak, hogy a szocio-ökonómiai státusz nem áll összefüggésben a fiatalok fizikai aktivitásával.

Korábbi kutatásunkban nyíregyházi fiatalok sportolási szokásait vizsgálva azt az eredményt kaptuk, hogy a korábbi országos ifjúságkutatásokkal és regionális hallgatói, középiskolás vizsgálatokkal (vö. *Perényi*, 2013; *Kovács*, 2013; *Fintor*, 2014; 2015) összhangban a sportolás még mindig jellemzően maszkulin tevékenység: a férfiak 62,5%-a, a nők 47,4%-a sportol. A kor haladtával csökken a sportoló fiatalok aránya: a legfiatalabbak körében igen magas, 74,2% ez az arány, az iskola befejezése azonban egy erőteljes törésvonalat jelent, hisz mintegy 30%-kal kevesebb sportoló fiatal van a 19–24 évesek között, a következő korcsoportban viszont már csak két

százalékkal csökken az arány. Az anyagi és a társadalmi státusznak is fontos befolyásoló ereje van a fiatalok sportolásában: a legjobb anyagi és társadalmi helyzetben lévők között találhatjuk meg a legtöbb sportoló fiatalot, s ezek csökkenésével a sportolók aránya is csökken (Kovács, 2016a).

A hallgatói sportolás szociokulturális, társas és intézményi háttere

A 2012-es kutatásunkban rávilágítottam arra, hogy az élménykereső versenysportolók, a rendszeres, rekreációs szabadidő-sportolók és az alkalmi, társak kedvéért sportolók közé tartozást összesen két közös tényező befolyásolja: a nem és az intézmény országa (Magyarország vagy Románia). A versenysportolást a sportoló szülők, testvérek, legjobb barát és középiskolai tanár(ok), mint követendő példák valószínűsítik még. A rendszeres, rekreációs szabadidő-sportolók közé nagyobb eséllyel kerül be egy vallásos, közösségorientált vagy sportos-elitista, civil kezdeményező miliővel, sportoló partnerrel és legjobb baráttal/barátokkal jellemezhető hallgató, míg az alkalmi sportoláshoz az egyetemi oktatók sporttevékenysége járul hozzá. A sportolási szokások és tanulmányi eredményesség összefüggéseinek vizsgálatakor azt láthattuk, hogy a sportolás rendszeres formája hozzájárul a hallgatók tanulmányi eredményességéhez. A versenysportolók vesznek részt a leginkább extrakurrikuláris tevékenységekben, ami jól mutatja kiváló szervezőképességüket, hiszen a sportolás és a tanulás mellett még van energiájuk és idejük más, tanulmányokhoz kapcsolódó tevékenységekre is. A versenysportolók tekinthetők összességben is a legeredményesebbeknek, hiszen ők érték el a komplex eredményességi mutatóban a legmagasabb pontszámot, akárcsak az egyik legfontosabb mutató, a továbbtanulási hajlandóság is a leginkább rájuk jellemző (Kovács, 2015).

További kutatásaimban feltártam milyen szerepe és jelentősége van a sportnak magyarországi, felvidéki, kárpátaljai, vajdasági, erdélyi és partiumi felsőoktatási intézményekben. Megvizsgáltam, hogy milyen különbségek vannak a sportolási szokásokban és az ezeket meghatározó tényezőkben Kárpát-medencei hallgatók életében. Fontos elemzési szempont volt az intézményi hatások vizsgálata: hogyan befolyásolják a különböző intézményi körülmények és légkör a hallgatók sportolási szokásait. A

kutatás során kvalitatív (fókuszcsoportos és egyéni interjúkkal), illetve kvantitatív módon (két adatbázist, az IESA 2015 (N=2017)¹ és PERSIST 2019 (N=2005)² adatbázisokat elemezve) feltártam, hogy milyen szocio-kulturális-, -ökonómiai, intézményi és egyéni tényezők befolyásolják a hallgatók sportolási szokásait országonként.

2015-ös vizsgálatunk eredménye azt mutatta, hogy a magyarországi, partiumi és erdélyi, vajdasági, illetve felvidéki hallgatók között egyaránt alacsony a rendszeresen sportoló hallgatók aránya, mindenütt a vizsgált régióban átlagosan alig heti rendszerességgel végeznek testedzést a diákok (1. táblázat). Ez pedig komoly problémát vetít előre, amelynek megoldásában fontos szerep jut a felsőoktatási intézményeknek. Tovább erősíti az egyetemek/főiskolák felelősségvállalását az a tény, hogy eredményeim szerint az intézmények által nyújtott sportolási lehetőségek, programok, képzések képesek nivellálni a kulturális és településtípus szerinti hátrányból fakadó egyenlőtlenségeket, de ehhez szükséges az is, hogy a hallgatók elégedettek legyenek ezekkel a lehetőségekkel. Ha a sportolást meghatározó társadalmi és individuális tényezőket egy modellben vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy erőteljes nemek közötti és anyagi helyzetben mutatkozó egyenlőtlenségeket tapasztalhatunk Magyarországon, Romániában (itt a leginkább) és Ukrajnában is. A sportolás férfidominanciája és anyagi lehetőségekhez való erőteljes kapcsolódása ezekben a térségekben érvényesül a leginkább, azonban, ha beemeljük a magyarázó modellbe a szubjektív választáson alapuló attitűdökhöz, életmódhoz kapcsolódó elemeket, akkor a nem hatása

1 Az Institutional Effect on Students' Achievement (IESA) kutatás a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja (CHERD-H) koordinálásával valósult meg. A vizsgált intézmények: Babes-Bolyai Tudományegyetem (és kihelyezett karai/tagozatai), Debreceni Egyetem, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Munkácsi Állami Egyetem, Nyíregyházi Főiskola, Partiumi Keresztény Egyetem, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Ungvári Nemzeti Egyetem, Nagyváradi Egyetem.

2 A PERSIST 2019 kutatás 2018–2019-ben zajlott Magyarországon az Észak-alföldi, továbbá négy határon túli térség (Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság, Erdély és Partium) elsősorban kisebbségi magyar tannyelvű felsőoktatási intézményeinek hallgatói körében. A következő intézmények hallgatói vettek részt a lekérdezésben: Debreceni Egyetem, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Nyíregyházi Egyetem (Magyarország n=934); Babes-Bolyai Tudományegyetem és kihelyezett tagozatai, nagyváradi Emanuel Egyetem, Nagyváradi Állami Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Románia n=647); II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Munkácsi Állami Egyetem, Ungvári Nemzeti Egyetem (Ukrajna n=189); Konstantin Filozófus Egyetem Nyitra, Selye János Egyetem, Révkomárom (Szlovákia n=129); Újvidéki Egyetem, Újvidék és Szabadka (Szerbia n=93).

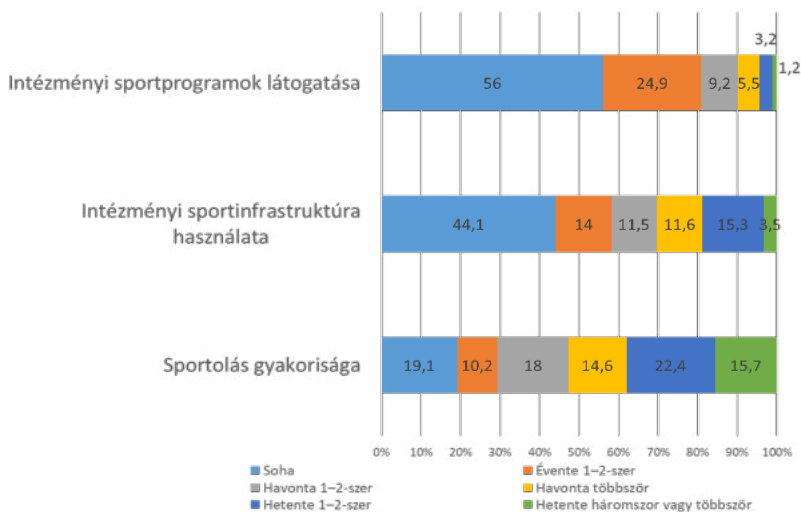
eltűnik, a szubjektív anyagi, társadalmi helyzet pedig csak a kárpátaljai mintában érvényesül. Ugyanakkor a legnagyobb befolyásoló erővel a sportolás egészségmegőrzéséhez, s a magyar minta esetében a győzelem, versenyzés fontosságához kapcsolódó attitűd bír: minél fontosabbak ezek az egyének számára, annál inkább motiváltabbak a rendszeres testedzés végzésére (Kovács, 2016b).

1. táblázat: A sportoláshoz kapcsolódó, szignifikáns különbségeket mutató változók országokénti összehasonlítása (pontok, százalék). Forrás: IESA-TESSCEE 2015. (Kovács, 2016b, 180.)*

	Magyaror- szág	Románia	Ukrajna	Szerbia	Szlová- kia	N
Sportolás gyakorisága (0-100)	56,7	47,3	57,6	51,1	58,2	1878
Versenyző attitűd (0-100)	18,9	14,6	25,6	23,6	15,8	2013
Egészségmegőrző attitűd (0-100)	70,2	70,6	69,1	81,9	77,5	2013
Sportos szabadidő-el-töltés (0-100)	28	28,7	32,6	19,1	30,2	1982
Tagja sportklubnak	17,6%	16,2%	<u>34,5%</u>	22,2%	19,1%	1857
Nincs megfelelő sportolási lehetőség az egyetemen	13,1%	<u>27,6%</u>	<u>24,7%</u>	14,3%	<u>26,5%</u>	2013
Nincs megfelelő sportolási lehetőség a városban	10,3%	9,6%	<u>19,7%</u>	15,9%	15,4%	2013
Egészségi állapota nem engedi a sportolást	9,2%	6,5%	<u>17,2%</u>	1,6%	8%	2013

* Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.

2019-es eredményeim szerint a szinte soha nem sportolók aránya igen magas, 29,3%, ritkán 32,6%, rendszeresen pedig 38,1% sportol. A válaszadók 44%-a soha nem használta az egyetem sportinfrastruktúráját az adott tanévben, 15,1% pedig heti gyakorisággal, 56% nem vett részt az intézménye által szervezett sportprogramon, 24,9%-uk évente egyszer-kétszer (1. ábra). Minden magyarázó változó bevonása mellett egyértelműen igazolódott minden térségben a testedzés belső motivációjának legerősebb hatása, ennek erősítése a legfőbb feladat minden régió felsőoktatási intézményében, hazánkban pedig az a motiváció, illetve a külső környezeti tényezőknek való megfelelésért, szociális megerősítésért végzett sportolás ösztönzőinek átalakítása belső motivációvá. A magyarországi és a szerbiai hallgatók esetében nagyon fontos ösztönző hatása van, ha van sportoló barátjuk, ezt a sportprogramok szervezésénél is érdemes lenne figyelembe venni. Az erdélyi és partiumi hallgatók körében az anyagi helyzet kétféleképpen mért formája (objektív és relatív) is befolyásolja a sportolás gyakoriságát, illetve pozitív hatása van, ha a hallgatót művelődő-kultúrafogyasztó habitus jellemzi, tehát minél gyakrabban látogat kulturális intézményeket, programokat (Kovács, 2021).

1. ábra: **Sportolási formák gyakorisága.** Forrás: PERSIST 2019, saját szerkesztés

Az intézményi hatás modelljei közül a fizikai környezeti és az emberi erőforrásra koncentráló modellek érvényessége igazolódott: a sportinfrastruktúra használatának, illetve ehhez kapcsolódóan a megfelelő infrastrukturális környezetnek kiemelt jelentősége van a rendszeres sportolásban (különösen Magyarországon, Kárpátalján és a Vajdaságban), sőt mindkettőnek a tanulmányi eredményességben is, akárcsak a sportoló hallgatótársaknak: minél több sportoló hallgatót ismer egy diák, annál valószínűbb, hogy ő is rendszeresen fog sportolni. Ugyanakkor az oktatók szerepe nem ilyen egyértelmű: ha egy hallgató ismer több olyan oktatót, akikkel sportról, egészséges életmódról tud beszélgetni, az csökkenti a rendszeres sportolás esélyét (Kovács, 2021).

Az intézményi hatást a vizsgált térségek néhány felsőoktatási intézményének sportéletére interjúk és hallgatói fókuszcsoportok segítségével is feltártuk doktoranduszhallgatóim közreműködésével. A kutatás keretében strukturált interjúkat készítettünk hazai és négy határon túli térség 14 felsőoktatási intézményében (15 db) a 2017/2018-as tanévben.³ A vizsgált intézményeket négy típusba soroltuk a sporthoz való viszonyuk, a sport és testnevelés intézményben betöltött szerepe alapján: 1. versenyorientált, 2. a sport révén közösségteremtő, 3. testnevelés-fókuszú és 4. testkultúra-minimalizáló intézmények. Az interjúk tapasztalatait egyrészt önálló tanulmányokban dolgoztuk fel, másrészt összevetettük az IESA 2015 kutatás adatbázisán végzett intézményi összehasonlító elemzésekkel, harmadrészt pedig a PERSIST 2019 kutatás ide vonatkozó eredményeivel (l. előző bekezdés). Az interjúk kutatás legfontosabb eredménye, hogy nagyon fontos a megfelelő sportinfrastruktúra a hatékony sportélet működtetéséhez és a sporttal kapcsolatos célok eléréséhez (a hallgatók sportra motiválásához), mint azt a kvantitatív elemzések is kimutatták. A versenysport-orientált intézmények ezen a területen is élen járnak, hiszen a sportolók, csapatok felkészüléséhez

3 A következő intézményekben készültek az interjúk: Debreceni Egyetemen (három fővel), a Nyíregyházi Egyetemen, a DRHE Kölcsey Ferenc Tanítóképző Karán, a Partiumi Keresztény Egyetemen, a Babes–Bolyai Tudományegyetemen (Kolozsvár), a BBTE kézdívisárhelyi és sepsiszentgyörgyi kihelyezett tagozatain ugyanazzal a személlyel, a Munkácsi Állami Egyetemen, az Ungvári Állami Egyetemen, a Nagyváradi Állami Egyetemen, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán (Beregszász), a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen (Marosvásárhely), az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karán (Szabadka), a Selye János Egyetemen (Révkomárom) (egy-egy fővel) magyar, angol és ukrán nyelven.

elengedhetetlen a megfelelő fizikai környezet, de azt is láthatjuk, hogy a jól felszerelt termék, pályák nem elegendőek, ha több hallgató szeretnének megnyerni a rendszeres sportolás számára. Egyrészt fontos az intézményvezetés elköteleződése: a sportnak meg kell jelennie az intézmény mindennapi életében, céljaiban. Az esetleges infrastrukturális hiányosságokat egy-egy elkötelezett oktatói pedagógiai munkája is képes valamelyest kompenzálni. A testnevelő lelkesedése, elhivatottsága kulcsmomentum lehet, hiszen személyes példával és ráhatással tudja kialakítani a mozgás és sportolás iránti pozitív attitűdöt a diákokban, képes motiválni, élményeket nyújtani, ismereteket közvetíteni, azaz tanítani és nevelni az egészségtudatos életmódra. Különösen fontos szerepük van a közösségformáló intézményekben, ahol a sportélet motorjaként funkcionálnak (Kovács, 2021).

A sportolás és tanulmányi eredményesség összefüggéseinek vizsgálata a magyarországi és határon túli felsőoktatási intézményekben

A sportolás szerepének és jelentőségének feltárásához megvizsgáltam, hogy milyen hatása van a sportolási szokásoknak, ezek intézményi, közösségi formáinak a hallgatók egészség-magatartására és tanulmányi eredményességére. Az Észak-alföldi és partiumi intézmények egyetemistáinak körében végzett korábbi kutatási eredményeink rámutattak a verseny- és rendszeres szabadidő-sportolók kiemelkedő eredményességére: két dimenzió kivételével a verseny- és szabadidő-sportolók érték el a legjobb eredményeket, az összmutatóban pedig a versenyszerűen sportolók, ami jól mutatja, hogy a rendszeres, versenyszintű sportolás mellett is kiválóan tudnak teljesíteni egyetemi tanulmányaikban. Kitartóak, jó a szervezőkészségük, jövő orientáltak, keményen tudnak dolgozni és helyt tudnak állni a tanulásban és a sportban is. A szabadidő-sportolókra jellemző a legjobban, hogy betartják az akadémiai normákat, ők látják leginkább értelmét a tanulásnak, esetükben a legmagasabb az órákra és vizsgákra való készülés intenzitása. A pozitív hatás a társadalmi háttérváltozók kontrollálása mellett is fennáll (Kovács, 2015). 2019-es kutatásomban az intézményi integráció elméletéből (Pusztai, 2011; Pusztai, 2015). kiindulva feltételeztem a sportolás elsősorban

közösségi formáinak pozitív hatását. Eredményeim a sportolási szokások pozitív befolyásoló szerepét igazolták a tanulmányi eredményességre a felsőoktatásban. A rendszeresen sportolók, illetve, ha egy hallgató él az intézménye nyújtotta sportolási lehetőségekkel, akkor hajlandóbb több tudományos, szakmai kutatói munkát végezni, nyelvvizsgázni, inkább részt vesz ilyen tevékenységeket végző egyetemi csoportok tevékenységében, ami együtt jár tudományos eredményekkel, s az ezeket jutalmazó ösztöndíjakkal. Mindez azt mutatja, hogy ezek a hallgatók céltudatosak, hiszen ezek a tevékenységek megalapozzák a további tudományos (doktori) pályát, kitartóan, sokszor erőn felül teljesítenek, keményen dolgoznak céljaik megvalósításáért, s nem félnek az ezzel járó több tanulmányi munkától (Kovács, 2021).

Konklúzió

Eredményeim felhívják a figyelmet a felsőoktatási intézmények felelősségére a hallgatók életének több szegmensére a sportolási lehetőségek viszonylatában: jelentősen hozzájárulnak a rendszeres sportolás iránti igény kialakításához és hosszú távú, élethosszig tartó fenntartásához, ezáltal egy egészségtudatosabb, boldogabb, egészségben tovább élő értelmiségi generáció kialakulásához, másrészt egy tanulmányaikban is jól, sőt kiemelkedően teljesítő hallgatói bázis kiépítéséhez. A sportinfrastruktúra fejlesztése, illetve a közösségépítő sportprogramok, csoportok kialakítása és támogatása ily módon nemcsak hozzájárul a felsőoktatás harmadik missziójának megvalósulásához és társadalmi felelősségvállalásának kiterjedéséhez, hanem növeli az intézmények versenyképességét.

Felhasznált irodalom

- Ádám Szilvia, Susánszky Éva, és Székely András (2018). Egészség- és rizikómagatartás alakulása a Kárpát-medencei magyar fiatalok körében. In Székely Levente (Ed.), *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (231–268). Budapest: Kutatópont.
- Balogh Renátó, Molnár Anikó, Müller Anetta, Szabados György Norbert, és Bácsné Bába Éva (2019). A passzív sportfogyasztás vizsgálatának tapasztalataiból. *Acta*

Carolus Robertus, 9(1), 35–48.

- Bauer Béla, Pillók Péter, Ruff Tamás, Szabó Andrea, Szanyi F. Eleonóra, és Székely Levente (2017). *Ezek a mai magyar fiatalok! A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei*. Budapest: Új Nemzedék Központ Nonprofit Kft. [online] 2022. 07. 15. URL: http://real.mtak.hu/119224/1/magyar_ifjusag_2016_2_A4.pdf
- Bálint Blanka, és Demeter Gy. (2002). Mozaik 2001 Gyorsjelentés – Székelyföld. In Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, és Nemeskéri István (Ed.), *Mozaik 2001 Gyorsjelentés* (189–237). Budapest: NCsSzl
- Biró M., Hidvégi P., Tatár A., Pucsok J. M. és Lenténé P. A. (2018). Possibilities for improving the quality of life in Hungary in the northern great plain region. In Šimonek, J., és Dobay, B. (Ed.), *Sport science in motion: proceedings from the scientific conference. Mozgásban a sporttudomány: válogatott tanulmányok a konferenciáról* (227–235). Komárno: Univerzita J. Selyeho
- Boda Eszter, Bácsné Bába Éva, Laoues–Czimbalmos Nóra, és Müller Anetta (2019). Rekreációs fogyasztói szokások vizsgálata magyar fiatal felnőttek körében. *Különleges Bánásmód*, 5(4), 338–344.
- Csernicskó István, és Hires–László Kornélia (2017). Ifjúságkutatások Ukrajnában és Kárpátalján. In Papp Z. Attila (Ed.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYS 2015 kutatás eredményei* (171–189). Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány; Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet
- Csernicskó István, és Soós Kálmán (2002). Mozaik 2001 Gyorsjelentés – Kárpátalja. In Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, és Nemeskéri István (Ed.), *Mozaik 2001 Gyorsjelentés* (91–135). Budapest: NCsSzl
- Dóczi Tamás (2014). Sport és hátrányos helyzet. In Dr. Gál Andrea, Dr. Dóczi Tamás, és Sáringerné Dr. Szilárd Zsuzsanna (Ed.), *Társadalmi befogadás a sportban és a sport által (szociális inklúzió)* (37–92). Budapest: Magyar Sportmenedzsment Társaság, Magyar Sporttudományi Társaság.
- Fintor Gábor (2014). A sportolást befolyásoló tényezők általános iskolásoknál. *Educatio*, 2, 205–311.
- Fintor, G. J. (2015). Everyday Physical Activity of Students in Nyíregyháza. *Practice and Theory in Systems of Education*, 10(2), 115–130.
- Galan, Y., Iryna, S., Zoriy, Y., Briskin, Y., és Pityn, M. (2017). Designing an effective approach to sport for the integration in higher education institutions (the effects of yoga practice). *Journal of Physical Education and Sport*, 17(2), 509–518.

- Gábrity Molnár Irén, és T. Mirnics Zsuzsanna (2002). Mozaik 2001 Gyorsjelentés – Vajdaság. In Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, és Nemeskéri István (Ed.), *Mozaik 2001 Gyorsjelentés* (239–288). Budapest: NCSzI
- Gál Andrea (2014). A nők sportjának jellegzetességei. In Dr. Gál Andrea, Dr. Dóczy Tamás, és Sáringerné Dr. Szilárd Zsuzsanna (Ed.), *Társadalmi befogadás a sportban és a sport által (szociális inklúzió)* (7–36). Budapest: Magyar Sportmenedzsment Társaság, Magyar Sporttudományi Társaság.
- Gósi Zsuzsanna (2018). Magyarországi iskolarendszer alapú sporttámogatások. Sport, tanulás, karrier. *Neveléstudomány*, 6(2), 44–60.
- Greba Anna, és Greba Ildikó (2016). A testnevelés és a sport presztízshelyzete kárpátalja magyar középiskoláiban. In Kovács Klára (Ed.), *Értékteremtő testnevelés. Tanulmányok a testnevelés és a sportolás szerepéről a Kárpát-medencei fiatalok életében. Oktatóskutatás a 21. században 1.* (219–238). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, CHERD–H.
- Keresztény István, és Greba Ildikó (2016). A testnevelési kategóriába sorolás helyzetelemzése egy kárpátaljai oktatási intézményben. In Kovács Klára (Ed.), *Értékteremtő testnevelés. Tanulmányok a testnevelés és a sportolás szerepéről a Kárpát-medencei fiatalok életében. Oktatóskutatás a 21. században 1.* (89–97). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, CHERD–H.
- Kovács Klára (2013). Bourdieu, Hradil és Bandura elméleteinek vizsgálata a sportra vonatkozóan. A társadalmi, környezeti és egyéni tényezők hatása a partiumi régió hallgatóinak sportolására. *Társadalomkutatás*, 2, 175–193.
- Kovács Klára (2015). *A sportolás mint támogató faktor a felsőoktatásban*. Oktatóskutatók könyvtára 2. Debrecen: CHERD–H. (ISBN: 978–963–473–810–7)
- Kovács Klára (2016). Szabadidős-eltöltés és sportolás a nyíregyházi fiatalok körében Leisure and Sport Activities among Youth in Nyíregyháza. *Acta Medicina et Sociologica–Vol, 7*(20-21), 112-130.
- Kovács Klára (2016b). Közép-kelet-európai hallgatók sportolásának szocio-kulturális jellemzői. In Kovács Klára (Ed.), **Értékteremtő testnevelés. Tanulmányok a testnevelés és a sportolás szerepéről a Kárpát-medencei fiatalok életében.** Oktatóskutatás a 21. században 1. (175-186). Debrecen, néző Debreceni Egyetemi Kiadó, CHERD–H.
- Kovács Klára (2021). *Sportoló campus – eredményes hallgató? Az intézményi hatás szerepe a hallgatói sportolásban*. Szeged: Belvedere Meridionale (ISBN: 9786156060471)

- Kozma Miklós, Szabó Ágnes, és Huncsik Péter (2016). A budapesti egyetemisták sportolási szokásai – 2004–2014. In Kovács Klára (Ed.), *Értéktérmtő testnevelés. Tanulmányok a testnevelés és a sportolás szerepéről a Kárpát-medencei fiatalok életében. Oktatóskutatás a 21. században 1.* (187–198). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, CHERD–H.
- Libanova, E. M. (Лібанова Е. М.) (2010). *Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти*. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. 2019. 09. 04. URL: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Youth%20and%20Youth%20Policy%20-%20Demo%20Aspects%20%28UA%29.pdf>
- Mészárosné Lampl Zsuzsanna, és Tóth Károly (2002). Mozaik 2001 Gyorsjelentés – Felvidék. In Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, és Nemeskéri István (Ed.), *Mozaik 2001 Gyorsjelentés* (45–89.). Budapest: NCsSzI
- Murathan, F. (2019). Investigation of the Perceptions of Students Who Participate in Sports Organizations in Universities Regarding the Term "Sports". *International Education Studies*, 12(4), 236–243.
- Müller, A., Bendíková, E., Herpainé Lakó, J., Bácsné Bába, É., Łubkowska, W., és Mroczek, B. (2019). Survey of regular physical activity and socioeconomic status in Hungarian preschool children. *Family Medicine and Primary Care Review*, 21(3), 237–242.
- Papp Z. Attila, Ferenc Viktória, Márton János, Morvai Tünde, Szerbhorváth György, és Zsigmond Csilla (2017). GeneZYs 2015. Külhoni magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Összefoglaló adatok. In Papp Z. Attila (Ed.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (193–238). Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány; Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet
- Pusztai Gabriella (2011). *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Pusztai Gabriella (2015). *Pathways to Success in Higher Education*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Sallis, J. F., Prochaska, J. J., és Taylor, W. C. (2000). A review of correlates of physical activity of children and adolescents. *Medicine és science in sports és exercise*, 32(5), 963–975.
- Sallis, J. F., Zakarian, J. M., Hovell, M. F., és Hofstetter, C. R. (1996). Ethnic, socioeconomic,

- and sex differences in physical activity among adolescents. *Journal of Clinical Epidemiology*, 49(2), 125–134.
- Soos, I., Biddle, S. J. H., Ling, J., Hamar, P., Sandor, I., Boros–Balint, I., Szabo, P., és Simonek, J. (2014). Physical Activity, sedentary behavior, use of electric media, and snacking among youth: an international study. *Kinesiology*, 46 (2), 155–163.
- Stuij, M. (2015). Habitus and social class: A case study on socialisation into sports and exercise. *Sport, Education and Society*, 20(6), 780–798.
- Szerbhorváth György (2017). Ifjúságkutatások Szerbiában. In Papp Z. Attila (Ed.), *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZys 2015 kutatás eredményei* (151–170). Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány; Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet
- Perényi Szilvia (2013). Alacsonyan stagnáló mozgástrend: a fizikai inaktivitás újratermelődése. In Székely L. (Ed.), *Magyar Ifjúság 2012* (229–249). Budapest: Kutatópont.
- Pfau Christa (2014). Szabadidősport és a sportinfrastruktúra összehasonlító elemzése a kutató egyetemeken. *TAYLOR*, 6(1–2), 413–422.
- Pot, N., Verbeek, J., van der Zwan, J., és van Hilvoorde, I. (2016). Socialisation into organised sports of young adolescents with a lower socio-economic status. *Sport, Education and Society*, 21(3), 319–338.
- Volosevych, I., Gerasymchuk, S., és Kostyuchenko, T. (Волосевич І., Герасимчук С., Костюченко Т.) (2015). Молодь України – 2015. Київ: Міністерство освіти і науки України – United Nations. 2019. 09. 04. URL: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20-%202015.pdf>
- Wiltshire, G., Lee, J., és Williams, O. (2019). Understanding the reproduction of health inequalities: Physical activity, social class and Bourdieu's habitus. *Sport, Education and Society*, 24(3), 226–240.
- Yang, X. L., Telama, R., és Laakso, L. (1996). Parents' physical activity, socioeconomic status and education as predictors of physical activity and sport among children and youths—A 12-year follow-up study. *International review for the sociology of sport*, 31(3), 273–291.

Dr. Kovály Katalin

*Kutatás helyszíne: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Csillagászati és Földtudományi
Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet*

Pillanatfelvétel a kárpátaljai magyarságról a társadalomföldrajzi kutatások tükrében¹

Bemutakozás

A középiskolát szülőfalumban, Makkosjánosiban végeztem el. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szereztem BSc diplomát földrajz–biológia szakon, majd az Ungvári Nemzeti Egyetemen folytattam tanulmányaimat, ahol geográfusként diplomáztam. 2011-ben az ELTE Földtudományi Doktori Iskola PhD hallgatója lettem, ahol 2021-ben doktoráltam. 2015 óta az ELKH CSFK Földrajztudományi Intézet kutatója vagyok. Kutatási területem leginkább Kárpátalja, illetve Ukrajna társadalom- és gazdaságföldrajzához kötődik, azon belül is az ott élő magyarság vizsgálatára fókuszálok. Doktori disszertációmban az etnikai kapcsolati tőke földrajzi szempontjait elemeztem, ukrainai vállalkozások komparatív vizsgálatával. Ezen kívül az ukrán–magyar határszakaszon végbemenő társadalmi-gazdasági transznacionális folyamatok kutatásával foglalkozok.

A kutatások háttéréről röviden

Jelen tanulmányban bemutatott kutatások a kárpátaljai magyarság demográfiai trendjeinek alakulására, az ukrainai magyar közösség társadalmi-gazdasági folyamatainak változására világítanak rá az elmúlt közel húsz év távlatából. Az említett kutatások eredményei olyan hiástust igyekeznek pótolni, amelyek a rendre elmaradó ukrainai népszámlálások okán léptek fel a vizsgálatok fókuszába állított kárpátaljai magyarság főbb

¹ A tanulmányban bemutatott eredmények a szerző kutatótársaival közösen végzett vizsgálatainak egy részét képezik.

számadatait illetően. Ilyen például a SUMMA 2017 kutatás, amelynek célja a kárpátaljai magyar közösség számának, települési megoszlásának, egyes fontosabb demográfiai jellemzőinek, valamint külföldi munka- és tanulási célú migrációjának a felmérése volt. A SUMMA 2017 kutatás során azonban rájöttünk arra is, hogy a kárpátaljai szóróvidéken élő magyarságról még kevesebbet tudunk.² Így született meg annak az átfogó empirikus kutatásnak az ötlete, amelyet 2018 és 2019 során végeztünk el és amely komplex módon tárta fel a kárpátaljai szóróvidéken élő magyar közösség általános helyzetét, hétköznapi problémáit, lehetőségeit, továbbá feltárta az asszimilációs folyamatok jellemzőit, azaz hogy milyen mechanizmusok vezetnek a szóróvidéken élő egyének és közösségek életében asszimilációhoz, és mely tényezők gátolják azt.

A fent említett kutatásokban a CSFK Földrajztudományi Intézet Etnikai-, politikai földrajzi és migrációs kutatócsoport tagjaként vettem részt, ahol 2015 óta állok alkalmazásban, kezdetben mint projektresztvevő (2015-2017 között), mint fiatal kutató (2017–2021 között), majd mint tudományos munkatárs (2021-től). Az elmúlt évek ukrainai eseményei (belpolitikai válság, 2014-es kelet-ukrainai háború, 2022-es orosz–ukrán háború) olyan geopolitikai és társadalmi-gazdasági fordulatokat indukáltak, amelyek folyamatos változásban tartják a kárpátaljai régiót is, „izgalmas” kutatási terepet szolgáltatva ezzel a tudománynak.³ Éppen ezért, a kutatóintézetben való munkám megkezdése óta kutatócsoportunk számára kiemelt fontosságúvá vált Kárpátalja és az ott élő magyarság mélyreható vizsgálata, amelynek nyomán a fent említett nagyobb lélegzetvételű kutatásokon kívül, több más kutatási projekt, számos tanulmány, ismeretterjesztő cikk, valamint kötet látott napvilágot, illetve folyamatos az eredmények disszeminálása is, tudományos és ismeretterjesztő konferenciákon. Ezen kívül – kutatócsoportunk tagjaival közösen – létrehoztuk a Kárpátalja-kutatások c. honlapot, ahol folyamatosan frissülő tudományos-

2 Bár korábban is készültek értékes kutatások a kárpátaljai szóróvidéken, ezek többnyire a magyar nyelvű oktatást vették górcső alá, és a területi fókuszuk inkább csak a Felső-Tisza-vidékére terjedt ki (Pl.: *Orosz* 2001; 2007; *Papp Z.* 2015, *Punyó* 2007, *Séra* 2013).

3 Fontos azonban kiemelni, hogy a 2022 februárjában kirobbant orosz–ukrán háború nem képezi a tanulmány tárgyát, hiszen a bemutatott kutatások még a háború kirobbanása előtt lezárultak.

ismeretterjesztő tartalmakat találhat az érdeklődő a régióval kapcsolatban.⁴ A következőkben röviden bemutatom, hogy milyen módszerekkel készültek a felmérések, és hogy milyen főbb eredmények születtek.

Problémafelvetés és módszerek

A független Ukrajnában 2001-ben tartották az első és mindezidáig egyetlen népszámlálást, azóta pedig nem volt olyan átfogó adatgyűjtés, amelynek segítségével megalapozott becslést lehetett volna készíteni a kárpátaljai magyarok számát illetően. Azt lehetett sejteni, hogy a magyar nemzetiségű lakosság száma – hasonlóan a többi Kárpát-medencei régióhoz – Kárpátalján is csökkenő tendenciát mutat, azonban a csökkenés mértékére jelentősen eltérő becslések láttak napvilágot.

Az említett 2001-es ukrán népszámlálás szerint Kárpátalján élt az ukrainai magyar nemzetiségű lakosság 96,8%-a, azaz 151,5 ezer fő. Ugyanekkor a magát magyar anyanyelvűnek vallók száma 158,7 ezer fő volt. Ez a kerekítve 152 ezer fő – a becslések szerint – 2010-re minimum 7 ezer fővel csökkent, de a magyarországi bevándorlási statisztikákra alapozva akár 15–20 ezer fős fogyást is elképzelhetőnek tartottak a szakértők (*Karácsonyi, Kincses, 2010; Molnár, Molnár D., 2010*).

A 2010 óta eltelt időszakban azonban több olyan fejlemény következett be, ami jelentős hatást gyakorolt a kárpátaljai magyarok vándormozgalmára. Egyrészt 2011-ben lépett életbe Magyarországon az egyszerűsített honosítás intézménye, amely jelentősen megkönnyíti a Magyarországra – illetve az egyéb EU-tagországokba – történő áttelepedést. Másrészt Ukrajnában a 2013 novembere óta tartó geopolitikai események (Euromajdan, kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus) hatására a gazdaság tartósan visszaesett, valamint az esetleges frontszolgálat is taszító tényezőként hatott. Mindezek következtében újabb lendületet kapott a kárpátaljai magyarok kivándorlása (*Kovály et al., 2017*).

A fenti tényezők alapján tehát a népességszám alakulásának trendjei egyértelműek, ugyanakkor a rendelkezésre álló adatok ellentmondásosak és pontatlanok, így a SUMMA 2017 projektet megelőzően nem voltak

⁴ <http://www.mtafk.hu/karpatalja/index.html>

megalapozott becslések a kárpátaljai magyarok létszámáról és demográfiai jellemzőiről. De mégis hogyan lehet megmérni egy etnikai csoport létszámát? Erre a legkézenfekvőbb válasz az, hogy népszámlálással. Viszont, ahogy már említettem, Ukrajnában 2001 óta nem tartottak népszámlálást, továbbá az egyéb adatforrások, statisztikák, népességregiszterek hozzáférhetősége, megbízhatósága is rendkívül korlátozott. SUMMA 2017 kutatásunk tehát arra vállalkozott, hogy megbecsülje a Kárpátalján élő magyarok számát és demográfiai jellemzőit. Tekintve, hogy hasonló volumenű demográfiai felmérés még nem készült a Kárpát-medencei magyarok körében – illetve tudomásunk szerint e kutatás általánosságban is úttörő a maga nemében – nem állt rendelkezésre kidolgozott módszertan a megvalósításra sem. A SUMMA 2017 módszereit tehát saját magunk dolgoztuk ki, és finomítottuk a kutatás közben felmerült problémák nyomán.

A demográfiai adatfelvétel Kárpátalja 111 magyarlakta településére terjedt ki, ahol a 2001-es népszámlálás szerint legalább 100 magyar nemzetiségű lakost regisztráltak. Ezeken a településeken 2001-ben összesen 149 ezer magyar nemzetiségű, a kárpátaljai magyarok 98,4%-a élt. A terepi kutatás 312 mintavételi ponton zajlott, és kiterjedt a kárpátaljai magyarság 2001-es létszámának 15%-ára. Az egy településre eső mintavételi pontok számát a 2001-es népszámlálás alapján a magyar lakosság eloszlásának függvényében határoztuk meg. Ily módon átlagosan 500 kárpátaljai magyarra (2001-es adatok szerint) jutott egy mintavételi pont. Egy mintavételi pont 20 – részben vagy teljesen – magyar háztartásból állt, amelynek összes tagjáról (beleértve a 2001 óta elvándoroltakat és elhunytakat) begyűjtöttük a vonatkozó alapinformációkat.⁵ A kutatás egyik kardinális kérdése a mintavételezés volt. Vizsgálatainkhoz – tekintettel a kárpátaljai magyarok települési viszonyaira – háromféle mintavételi módszert alkalmaztunk:

- 1) A magyar többségű településeken területi alapút, amelybe egymás mellett élő (területileg összefüggő) 20 magyar család (háztartás) került.
- 2) A nagyobb városokban (Ungvár, Munkács), ahol a magyarság nem

⁵ A kérdezőbiztosok az adott mintavételi pont összes háztartásában rákérdeztek a háztartás minden lakosának nemére, korára, nemzetiségére, anyanyelvére, felekezetére, legmagasabb iskolai végzettségére, fő foglalkozására, az 1 hónapot meghaladó külföldi tartózkodás hosszára és helyére, valamint a legutóbbi, 2001-es népszámlálás időpontjában az életvitelszerű tartózkodási helyére.

egy tömbben, hanem általában szétszórva él, népességregiszterekből történt a mintavételezés. Ennek során egy, az ezredfordulón összeállított népességregiszterből leválogattuk az adott település jellemző magyar családneveit, és az így kapott listáról lettek véletlenszerűen kiválasztva a kérdezőbiztosok által lekérdezendő háztartások.

3) Azon szórványtelepüléseken, ahol az etnikai vegyesség miatt nem feltétlenül vannak magyar családnevek, illetve a magyarok szórt elhelyezkedése miatt az első módszer sem alkalmazható, egy harmadik módszert vezettünk be, amelyet „területi hólabdának” neveztünk el. E módszer szerint nem egy előre kijelölt szomszédság, hanem mindig a legközelebbi magyar háztartás került lekérdezésre (összesen itt is 20 magyar háztartás alkotott egy mintavételi pontot).

Felmerül a kérdés, hogy kit számítottunk magyarnak? Ez csak úgy, mint egy „normál” népszámlálás esetén, önbevallás alapján, illetve az adott háztartás adatközlőjének minősítése alapján történt. A lekérdezés 2017 nyarán valósult meg, 170 kérdezőbiztos munkájának bevonásával. A felmérés során összesen 23 033 személy adatait sikerült rögzíteni. A magyar népesség számát a mintába került népesség természetes szaporodása, migrációs egyenlege és asszimilációja alapján számítottuk ki a 2001-es népszámlálás adatainak továbbvezetésével. Mivel a kutatás – módszerénél fogva – nem terjedt ki a telepeken élő cigányságra, ezért a magyarok számát a cigányság nélkül számítottuk.⁶

A SUMMA 2017 kutatáshoz képest, amely nagyszámú kérdőívek feldolgozásán és elemzésén alapult, a kárpátaljai magyar szórvány vizsgálata egy jóval kvalitatívabb, puhább módszereken alapuló projekt volt, amit mélyreható terepkutatással valósítottunk meg. Kárpátalján, definíciótól függően, a szórványtelepülések száma 30 és 60 között helyezkedik el – nem számítva azokat a mikroszórványokat, ahol mindössze 1-20 magyar él, és amikkel kiegészülve akár 200-250 településről is beszélhetünk. Kutatásunkban a fenti területi megközelítést alkalmazva szórványnak tekintettük az összefüggő magyar etnikai tömbön kívül élő magyar közösségeket. Nem képezték viszont kutatásunk tárgyát az említett mikroszórványok. Így összesen 37 kárpátaljai magyar szórványtelepülés került beazonosításra (1. ábra). A

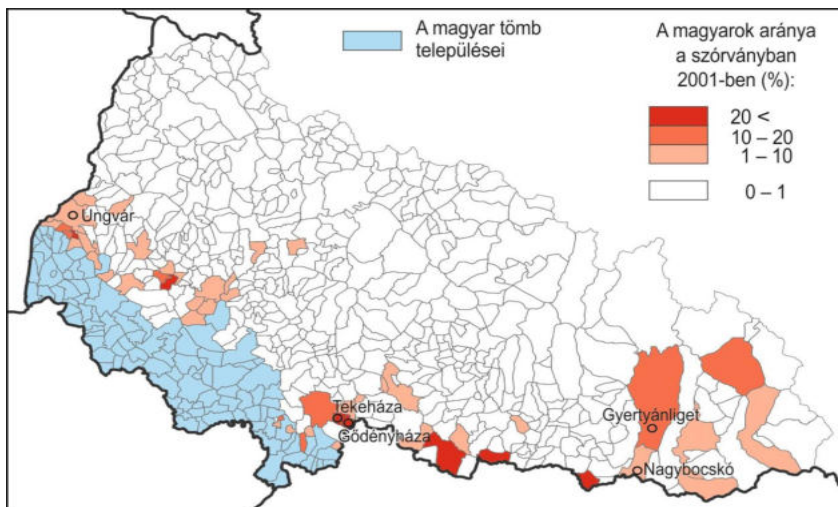
6 A kutatás módszertanának további részleteit lásd: *Tátrai et al.* 2018.

vizsgálati terepek kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy azok megfelelően reprezentálják a kárpátaljai szórványtelepülések különböző alaptípusait, amelyeket egyrészt a magyarok aránya, másrészt a tömbtől való távolsága, harmadrészt pedig intézményi ellátottsága határoz meg. Így az itt gyűjtött adatok, esettanulmányok általános szinten is érvényesek lehetnek. *A kutatási helyszínek három alaptípusa a következő volt:*⁷

1) A magyar–ukrán nyelvhatár peremén, a magyar tömbhöz viszonylag közel fekvő falusi szórvány, ahol a magyar kisebbség aránya jelentős, alapintézményekkel részben ellátott. A kiválasztott település Gődényháza lett, de a vele egy községet képező Tekeházán is számos interjú készült.

2) Intézményekkel nem vagy alig rendelkező település, ahol a magyarok száma és aránya viszonylag alacsony, földrajzilag a tömbtől távolabb helyezkedik el. Ezt a típust Nagybocskó képviselte, de a kutatást kiterjesztettük a hozzá közel eső, hasonló helyzetű Gyertyánligetre is.

3) Városi szórvány, intézményekkel ellátott, de a magyarok aránya alacsony. E típus terepeként Ungvárt választottuk.

1. ábra: **A magyar szórvány elhelyezkedése Kárpátalján a kiválasztott vizsgálati településekkel.** Forrás: *Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról* (Eröss et al. 2020)

A terepkutatás során arra törekedtünk, hogy beazonosítsuk azokat a

⁷ A vizsgálatba vont települések részletes társadalmi-gazdasági jellemzését lásd: *Eröss et al. 2020.*

strukturális és lokális tényezőket, valamint egyéni/családi döntéseket, amelyek segítségével jobban megérthető a szóránymagyarság hétköznapi helyzete, az asszimilációt és az etnikai szocializációt befolyásoló egyéni stratégiák. A strukturális és lokális tényezőket (pl. oktatás, közösségi élet – ezen belül kiemelten az egyház – szerepe) főként elit/intézményi interjúk készítésével térképeztük fel. Ennek során a magyarsághoz kötődő intézmények vezetőit, valamint a helyi magyar politikai, társadalmi vagy gazdasági elit tagjait kérdeztük meg. Mivel az asszimiláció legfőbb katalizátora a vegyes házasság, ezért az elit/intézményi interjúk mellett vegyes házasságban élőkkel (szülőkkel, nagyszülőkkel, gyerekekkel) is készítettünk interjúkat, amiből kiderültek azon kulcsmomentumok, döntési helyzetek, amik az etnikai szocializációra a legnagyobb hatást gyakorolják.

A terepi kutatás döntően 2018 nyarán zajlott, 2019 nyarán pedig kiegészítő adatgyűjtést végeztünk. Az interjúkat, a beszélgetőpartner preferenciájának, nyelvtudásának megfelelően, magyar vagy ukrán nyelven készítettük. A kutatás folyamán összesen 116 ukrán és magyar nyelvű interjú készült a fent említett kutatási helyszíneken. E mellett résztvevő megfigyelés (pl. misén/istentiszteleten/liturgián való részvétel), vizuális módszerek (elsősorban a nyelvi tájképre vonatkozóan, kiemelten a temetőken megfigyelhető sírfeliratokra), történeti források tanulmányozása (elsősorban egyházi anyakönyvek, telekkönyvek) és helyben zajló intézményi adatgyűjtés egészítette ki a munkát.

A főbb eredmények bemutatása

a) SUMMA 2017 kutatás

A kárpátaljai magyar népesség legnagyobb része az ukrán–magyar határ mentén húzódó magyar nyelvterületen, egy kompakt sávban él. A megyében a vizsgálat időpontjában a magyarság csupán egy közigazgatási egységben, a Beregszászi járásban⁸ alkotott abszolút többséget, míg az Ungvári, Munkácsi és Nagyszőlősi járásokban kisebbségben éltek ugyan, de arányuk jelentős volt. A magyar nyelvterületen kívül nagy számban élnek magyarok Ungvár

⁸ Itt a korábban, még az adminisztratív reform előtt hatályban lévő járásokat értjük, mivel a vizsgálatunk időpontjában még ezek léteztek, így a vonatkozó statisztikai adatok is így kerültek elemzésre.

és Munkács városában, valamint a Felső-Tisza-vidéken, nyelvszigeteken, szórványként. A Huszti, Técsői és Rahói járásokban, valamint Huszt városában a magyarság aránya 3-5% körüli (Kovály, 2019).

1. táblázat: **A magyar lakosság száma és annak változása Kárpátalján⁹**

Közigazgatási egység	Összlakosság 2001- ben a SUMMA 2017 által lefedett településeken	Magyarok száma a SUMMA 2017 által lefedett településeken		A magyarok szá- mának változása 2001 és 2017 között, %
		2001-ben	2017-ben	
Beregszász város	26 554	12 779	9 410	-26,4
Csap város	8 870	3 496	2 982	-14,7
Huszt város	31 864	1 706	1 487	-12,8
Munkács város	81 637	6 975	6 455	-7,5
Ungvár város	115 568	7 972	5 370	-32,6
Beregszászi járás	50 103	41 047	35 699	-13
Huszti járás	8 142	3 699	3 473	-6,1
Munkácsi járás	16 251	12 325	10 699	-13,2
Nagyszőlősi járás	68 186	30 493	28 233	-7,4
Rahói járás	35 827	2 678	2 311	-13,7
Szolyvai járás	16 983	335	257	-23,3
Técsői járás	27 554	4 860	4 137	-14,9
Ungvári járás	32 216	20 728	18 175	-12,3
Kárpátalja ösz- szesen	1 254 448	151 516	130 700	-13,7

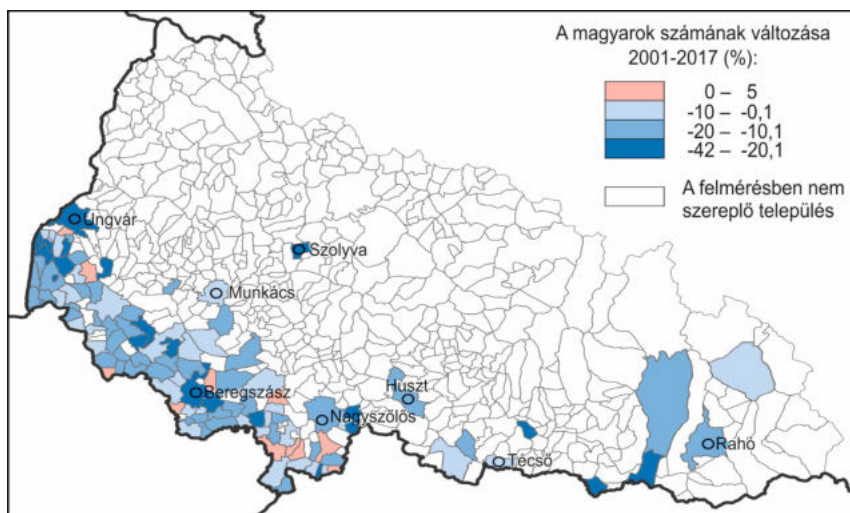
Forrás: SUMMA 2017: A kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése (Tátrai et al. 2020).

A SUMMA 2017 eredményei alapján a kárpátaljai magyarság lélekszáma a 2001-es népszámláláshoz képest 21 ezer fővel, avagy 13,7%-kal csökkent, vagyis 2017 elején 130,7 ezer fő, kerekítve 131 ezer fő lehetett.¹⁰ A csökkenés területileg egyenlőtlen módon ment végbe (2. ábra). A Kárpát-medence

⁹ Az összlakosság, a magyarság száma és aránya 2001-ben a népszámlálási adatok alapján, 2017-ben a SUMMA 2017 felmérés eredményei alapján kerülnek bemutatásra.

¹⁰ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fogyás éves átlagos üteme (-1,0%) jóval kisebb, mint a többi határon túli magyar nemzetiség vonatkozó értékei 2001 és 2011 között (Szlovákia: -1,2%, Vajdaság: -1,4%, Erdély: -1,5%, Horvátország: -1,6%).

összes nagyrégiójára jellemző az, ami Kárpátaljára is: a szórványmagyarság lélekszámának csökkenése (16,6%) jelentősen meghaladta a tömbmagyarságét (13,0%) (Erőss *et al.*, 2020). Ez azt jelenti, hogy addig, amíg 2001-ben 36 328 kárpátaljai magyar élt a vizsgálat által lehatárolt 37 szórványtelepülésen (akik a megyében élő nemzettársaink 24%-át jelentették), addig a SUMMA 2017 kutatás alapján e településeken mindössze 30,3 ezer magyar él. Ezen szórványtelepüléseken belül pedig mindössze hétben éri el a magyarok aránya a 20%-ot (Tátrai *et al.*, 2018). Még ennél is nagyobb a különbség a városi (-17,9%) és a falusi (-11,3%) magyarság fogyása között, ami elsősorban a városi népesség nagyobb mértékű kivándorlásának az eredménye. Különösen látványos Ungvár és Beregszász magyar népességvesztése. A falusias térségek közül jelentős a magyarok csökkenése az Ungvár és Csap közötti sávban – leszámítva Ungvár közvetlen agglomerációját, ahol vélhetőleg a szuburbanizáció hatására a magyarok száma csak kis mértékben csökkent. A fentiekkel szemben a legkisebb mértékű csökkenés a magyar tömbterület keleti részét (pl. a Nagyszőlősi járást) érintette, amely hagyományosan magasabb születési arányszámokkal jellemezhető (Tátrai *et al.*, 2020).

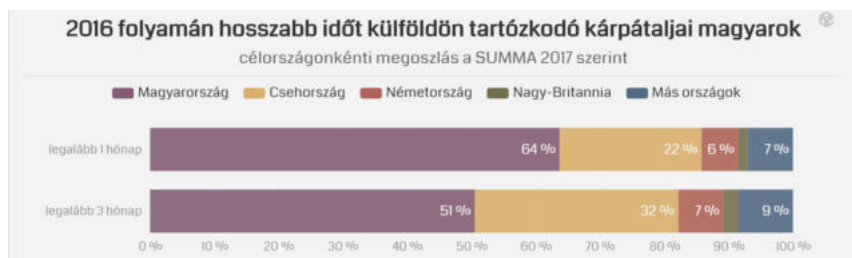

2. ábra: A magyarok számának változása településenként 2001 és 2017 között

Forrás: SUMMA 2017: A kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése (Tátrai *et al.* 2020).

Megjegyzendő, hogy egy esetleges népszámlálás alkalmával ettől gyökeresen

eltérő értékeket is kaphatunk, amelyet leginkább a huzamosabb ideig külföldön tartózkodó kárpátaljai magyarok regisztrációja, illetve a cigány lakosság mindenkorai önbevallása befolyásol. Az ideiglenesen külföldön tartózkodók módszertani besorolása ebben a kérdésben alapvető fontosságú, hiszen Kárpátalján – ahogy a független Ukrajna időszakában mindvégig – napjainkban is meghatározó megélhetési stratégia a külföldi munkavállalás és tanulás (Kovály *et al.*, 2017; Szanyi *et al.*, 2017). Jelen kutatásban azon személyeket soroltuk ebbe a kategóriába, akiről a családtagok azt mondták, hogy még otthon lakik – függetlenül attól, hogy akár 11 hónapot tölt más országban. A felmérés szerint a teljes magyar népesség több mint 20%-a számolt be arról, hogy legalább 1 hónapot töltött külföldön 2016 folyamán. Ha úgy számolnánk, hogy a legalább az évnek a felét külföldön tartózkodókat nem számítjuk bele a kárpátaljai magyar lakosságba, akkor ez az érték mintegy 11–12 ezer fővel kevesebb lenne. A kárpátaljai magyarok körében a külföldi munkavégzés – és egyéb célú tartózkodás – legnépszerűbb célországa Magyarország. A külföldön legalább egy hónapot tartózkodók közel $\frac{2}{3}$ -a Magyarországot preferálja, amit Csehország és Németország követ (3. ábra). A többi ország részesedése jóval alacsonyabb, közülük csak Nagy-Britannia, Hollandia és Szlovákia részesedése éri el az 1%-ot. Azonban, ha a hosszabb távú (3 hónapot elérő) külföldi tartózkodást vizsgáljuk, akkor jól látszik, hogy Magyarország népszerűsége csökken (50%), míg a távolabbi desztinációk (elsősorban Csehország) szerepe nő. Rajtuk kívül csak Németország, Nagy-Britannia, Hollandia, Szlovákia és Oroszország részesedése éri el az 1%-ot.

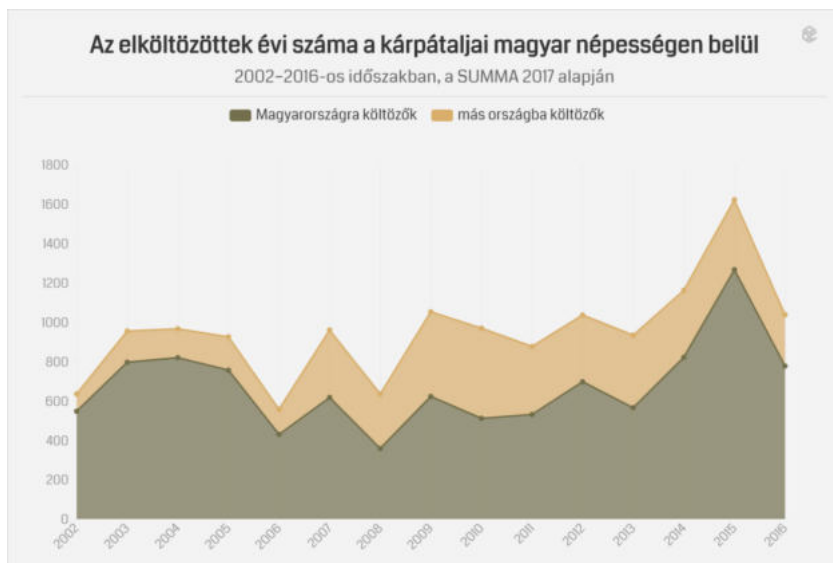

3. ábra: A 2016 folyamán hosszabb időt külföldön tartózkodó kárpátaljai magyarok megoszlása célországok szerint a SUMMA 2017 szerint

Forrás: SUMMA 2017: A kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése (Tátrai *et al.* 2020).

A kárpátaljai magyarok létszámának változását az elmúlt évtizedekben leginkább a migráció határozta meg. Vizsgálatunk során a településenként meghatározott migrációs ráták összesítésével azt az eredményt kaptuk, hogy bő 15 év alatt 14,5 ezer magyar költözött külföldre, továbbá hatszáz Ukrajna belső részeire, miközben a bevándorlás a nevezett irányokból csupán háromszáz, illetve száz fő körül alakult.

Az emigráció időbeli dinamikája igazodott a geopolitikai változásokhoz: 2014-től kezdődően jelentősen megemelkedett a kivándorlók száma. Míg a 2002–2013 közötti időszakban évi átlagos 900–950 fő költözött külföldre, addig a 2014-es geopolitikai változásokat követően ez a szám átlagosan 1200–1300 főre ugrott (4. ábra). A migráció intenzitása Kárpátalján belül meglehetősen egyenlőtlennek bizonyult: a városokból arányaiban sokkal többen telepedtek külföldre (évi átlagos -10,2‰), mint a falusi térségekből (-6,1‰).

4. ábra: Az elköltözötték évi száma a kárpátaljai magyar népességén belül a 2002–2016-os időszakban a SUMMA 2017 alapján

Forrás: SUMMA 2017: A kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése (Tátrai et al. 2020).

A migráció mellett a természetes fogyás is jelentős mértékben apasztotta a

magyarok számát. 2001 és 2017 között a születések és halálozások egyenlege becsléseink szerint -6,7 ezer fő lehetett, ami éves átlagban 3,1%-os csökkenést jelentett. Ez jóval kedvezőtlenebb, mint az 1989–2001 közötti időszak éppen csak 0 alatti egyenlege, de Kárpát-medencei összevetésben a legkisebb mértékű fogyást jelenti a magyar nemzetrészek között. A természetes szaporodás értéke a 2001-es mélypont után 2006-tól emelkedni kezdett, de az Euromajdant követően – párhuzamosan a produktív korban levő lakosság tömeges elvándorlásával – jelentősen visszaesett. Mindamellettt folytatódott a kárpátaljai magyar lakosság elöregedése is 2001-hez képest.

b) A kárpátaljai magyar szórvány vizsgálata

Mint ahogyan az a bevezető részben is elhangzott, a szórványkutatás fókuszában az etnikai szocializációt befolyásoló tényezők álltak, melyeket a család, a vallás és az oktatás témakörébe csoportosítva mutatunk be, interjúalanyaink véleménye és tereptapasztalataink alapján.

Család.

Az általunk vizsgált településeken a magyarok többsége (vallásilag és etnikailag is) vegyes családban él. E vegyes családokban a kialakított normák, szokások, illetve a belső, családtagok közötti erőviszonyok alapvetően meghatározzák a nyelvi-etnikai és kulturális átörökítést. Főként a házastársak közti erőviszonyok szerepét hangsúlyozzuk, amely számos döntést, életmód- és szokásbeli sajátosságot befolyásol. Ilyen például a családban használt nyelv. Adott család nyelvi irányultságát alapvetően határozza meg az, hogy minden tag beszéli-e a másik nyelvét, hiszen a csak ukránul tudó családtag jelenlétében a család magyar tagjai is jellemzően ukránul beszélnek. További tényezőként említjük a család felekezeti orientációját, amely az esküvő szertartásának kiválasztásától, a gyermekek kereszteselésén át, az óvoda- és iskolaválasztásra is közvetlen hatást gyakorol. Mindezen egymásra épülő döntések alapvetően meghatározzák az utódok nemzetiségi orientációját (Kiss, 2016).

A vegyes családban felnövő gyerekek nyelvi szocializációját a családon belüli erőviszonyok mellett leginkább az anya nemzetisége (anyanyelve) határozza meg, hiszen jellemzően az anya tölti a legtöbb időt a gyerekekkel. Napjainkban a nyelvi-etnikai-kulturális átörökítést a munkacélú elvándorlás is jelen-

tősen befolyásolja. Ha egy vegyes házasságban a férfi a magyar, és házastársa nem beszél magyarul, akkor az apa tartós távollétében a gyermek valószínűleg a többségi (ukrán) nyelven fog szocializálódni. Ebben az esetben felértékelődik a nagyszülők, elsősorban a magyar anyanyelvű nagymamák szerepe is a magyar nyelv és kultúra átadásában és átörökítésében.

Interjúink alapján az is elmondható, hogy a vegyes családokban egymás vallási ünnepeit kölcsönösen megünneplik, adott esetben eljárnak egymás templomába, tiszteletben tartják egymás szokásait, hagyományait. Több vegyes házasságban tapasztaltuk, hogy a felek már felnőttfejjel tanulták meg egymás nyelvét. Sok esetben tudatosan döntöttek arról is, hogy a gyermekek mindkét nyelvet elsajátítsák (pl. az anya csak magyarul, az apa csak ukránul beszél hozzájuk). Arra is volt példa, hogy ukrán anya és magyar apa házasságából származó gyermekeket magyar nyelvű oktatást biztosító csoportba adták, máskor az ukrán nemzetiségű apa teljesen elhagyta az ukrán nyelvű beszédet és magyar egynyelvű lett a család. Az ilyen példák értékelésénél azonban fontos figyelembe venni, hogy (1) a családi összefüggések túlnyomórészt ukrán nyelven zajlanak, mivel általában az ukrán családtagok nem beszélnek magyarul. (2) Az ukrán az államnyelv (a szórványban egyben a környezeti nyelv és a presztízisnyelv is), amelynek minél magasabb szintű elsajátítása sok szülő vélekedése szerint a gyermek jövőbeni sikeres életpályájához elengedhetetlen. Sőt, az asszimiláció szempontjából leginkább előrehaladott vizsgálati terepünkön, Nagybecskón *„már nemcsak azok beszélnek ukránul, akik vegyes családokban élnek, hanem a magyar családok is.”* (középkorú magyar férfi, Nagybecskó).

Egyházi élet, felekezeti élet.

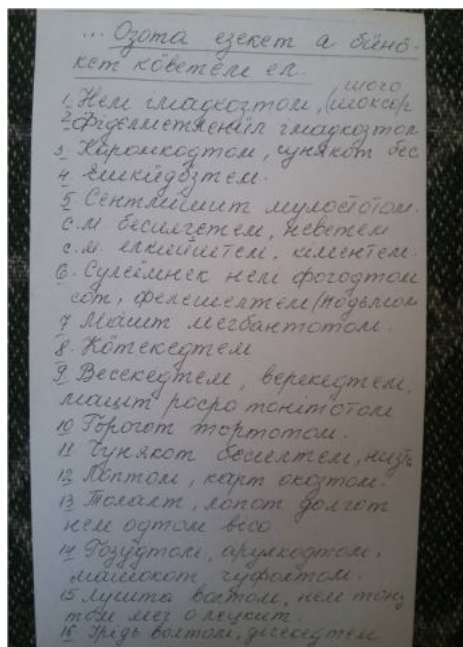
A kárpátaljaiak életében az Istenben való hit és a vallásgyakorlás sok szempontból meghatározó tényező, úgy az egyének, mint a családok és a közösség életében. Az egyházi intézmények és az egyház, mint szervezet sokrétűen vannak jelen a magyar szórványok életében is. Nemcsak a közösségi élet és a magyar nyelvhasználat (olykor kizárólagos) színtereit teremtik meg a szórványban, hanem komoly szerepet játszanak oktatási és szociális szempontból is. A szórványban különösen igaz, hogy az egyházak a hívek egyéni lelki és hitéleti gondozása mellett a közösség megtartásában is alapvető fontosságúak. Különösen a kisebb települések (falvak, kisvárosok)

lakóinak életében a mise/istentisztelet/liturgia, az egyéb egyházi események (pl. búcsú) és ünnepek (karácsony, húsvét, keresztelők, betlehemezés – utóbbi kiemelten Gyertyánligeten, (Ilyés, 2005; Pynykó, 2007) – lényegében a legfontosabb közösségi események, találkozási lehetőségek.

Elsősorban a Felső-Tisza-vidék egyes szórványközségei körében – például a nagybocskói római katolikusok esetében – a templom az utolsó nyilvános magyar nyelvhasználati színtér. Ezen településeken megfigyelhető, hogy a magyar nyelv mintegy szakrális nyelvvé vált (Ilyés, 2005; Orosz, 2007; Pynykó, 2007), azaz a templomon belül egymással még magyarul beszélők a templomon kívül már átváltak ukránra (vagy annak helyi dialektusára), illetve, hogy a – vegyes házasságból, sőt a nagyvárosokban homogén ukrán családból származó – fiatalabb hívek valójában már nem értik a magyar nyelvet vagy hiányos a nyelvtudásuk (Kovály, Ferenc, 2020). Ezzel párhuzamosan a templomban már csak régi magyar nyelvű falfestésekkel találkozhatunk, miközben a mindennapi, praktikus információk kiírásának nyelve az ukrán.

Érdekes gyakorlattal szembesültünk Gyertyánligeten, ahol az elsőáldozáshoz szükséges magyar nyelvű hittan tananyagot a felkészítő tanár fonetikusán átírta cirill betűkkel, hogy az ukránul beszélő gyermekek el tudják azt olvasni, és otthon meg tudják tanulni édesanyjuk segítségével. Ilyen formán a gyerekek nem is mindig értik a magyar szöveg tartalmát, csupán betanulják azt. Így a templomban megmarad a magyar szó, ami viszont nem feltétlenül jelenti a tartalmi megértést is (5. ábra). A szórványban működő egyházak azonban a hittan órák révén az oktatásban, a magyar nyelv megőrzésében is szerepet vállalnak.

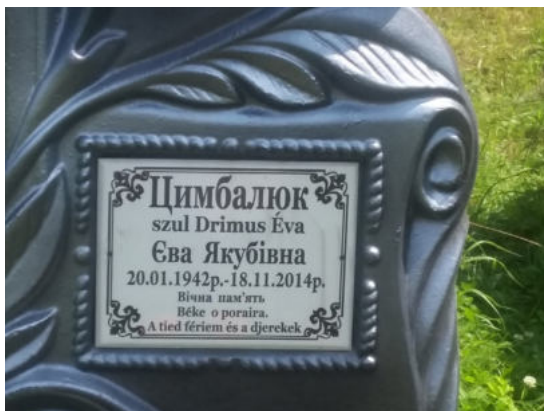
A helyi vallási, etnikai viszonyok alakulását jól szemléltetheti egy-egy település temetőjének nyelvi tájképe. A vizsgált települések temetőiben sétálva azt tapasztaltuk, hogy nem ritka, hogy azonos családnevekkel rendelkező, vélhetően összetartozó sírokon hol magyar, hol ukrán felirat hirdeti a feltámadást (6. ábra). Sok esetben az is jellemző, hogy a magyar feliratban hibákat fedezhet fel a szemlélődő, ami utalhat arra, hogy a helyiek közül egyre kevesebbeknek adatott meg az intézményes magyar nyelvű oktatás lehetősége, ahol a helyesírás szabályait elsajátíthatták volna (7. ábra).

5. ábra: Cirill betűkkel fonetikusán átírt magyar egyházi szöveg

6. ábra: Etnikailag vegyes házaspár síremlékei Gyertyánligeten

7. ábra: **Sírfelirat Gyertyánligeten**

Oktatás

A formális oktatás kiemelten fontos szerepet játszik az etnikai szocializációban, hiszen a már említett család és egyház mellett, a nyelv és kultúra átadásának kiemelt színhelye. Amíg Kárpátalján néhány évvel korábban a magyar tannyelvű intézmények küzdöttek a fennmaradásért, hogy elégséges számú gyermeket tudjanak beiskolázni (Ferenc, Séra, 2012; Ferenc, 2013), addig interjúalanyaink véleménye szerint a vizsgálat időpontjában túljelentkezés volt a magyar tanítási nyelvű óvodai csoportok és iskolai osztályok többségében.

A jelenség magyarázatául szolgál, hogy egyrészt 2010-ben törvényt hoztak Ukrajnában az iskolába lépés előtti legalább egy év kötelező óvodáztatásról, anélkül, hogy a férőhelyeket bővítették volna (Csernicskó, 2013). Másrészt a túljelentkezéseket magyarázza az is, hogy megnőtt a magyar nyelv iránti kereslet a vegyes és az ukrán családok körében. A helyi társadalmi-gazdasági viszonyok rosszabbodásával és a 2011 óta elérhető egyszerűsített honosítással járó előnyökkel összefüggésben (magyar útlevéllel megnyílik a lehetőség az Európai Unió területén munkavállalásra (Tátrai et al., 2016) a szülők egy része kitörési stratégiát lát a magyar nyelvtanulásban (Beregszászi, 2016). Ahogy egy adatközlőnk fogalmazott: „A szülő érdekek alapján működik. Tehát most neki az az érdeke, hogy a gyereke megtanuljon magyar nyelven, mert hátha akkor majd Magyarországra ki tud kerülni tanulni, és ugye ott az élete

majd európai szinten zajlik tovább" (középkorú magyar tanár, Ungvár). Külön kiemelendő, hogy az utóbbi időben azok a magyar vagy vegyes házasságban élő szülők is magyar nyelvű oktatási intézménybe adják a gyermeküket, akik korábban nem így tettek: „Azok a magyarok, akik korábban nem tanították meg magyarra a gyerekeiket, most újra felfedezik a gyökereiket” (középkorú magyar tanár, Nagyszőlős).

Adatközlőink körében általános volt a vélekedés is, hogy különösen a magyar állami finanszírozású óvodafejlesztési program keretében megújult, részben vagy egészben magyar oktatási nyelvű intézmények modernebbek és jobban felszereltek, mint az állami fenntartásúak. Több iskolában említették azt is, hogy a magyar intézmények kulturáltabbak és elfogadóbb a légkör. Ezen tényezők hatására a magyar óvodákba egyre nagyobb számban érkeznek vegyes házasságokból, illetve homogén ukrán családokból származó gyerekek is, így általános jelenség, hogy az óvodába érkező gyermekek jelentős része nem vagy alapszínten beszél csak magyarul. A nyelvi vegyes összetétel miatt a magyar óvodai csoportokban a gyakorlatban nem tud megvalósulni a csak magyar nyelvű nevelés. Ungváron, ahol sok oktatási intézmény közül lehet választani, több szülő is úgy nyilatkozott, hogy számukra az a fontos, hogy a gyermek megtanuljon magyarul, azonban ezt a magyar óvodai csoportokban nem látják biztosítva, hiszen azokban az ukrán nyelv dominál. Ahogy egyikük fogalmazott: „... a gyerek magyar oviba járt, ahol sikeresen megtanult ukránul” (fiatal magyar nő, Ungvár).

A nyelvi keveredés a magyar iskolákra is igaz, ami azzal jár, hogy a tanítási idő jelentős része a magyar nyelv tanítására, a magyarul nem beszélők felzárkóztatására megy el, „...így a magyarok hátrányba kerülnek, mert kevesebbet foglalkoznak velük, kevesebb idő jut rájuk” (fiatal magyar nő, Ungvár). A nem magyar anyanyelvű gyermekek és szüleik megjelenése az iskolában azt is jelenti, hogy a gyakorlatban a folyosó nyelve sok esetben az ukrán és a szülői értekezleteken is van, hogy átváltanak ukránra. Elsősorban Ungváron talákoztunk olyan magasabb státuszú, jobb életkörülmények között élő magyar szülőkkel, akiknek az etnikai identitás átadása nagyon fontos, de a minőség jelenti a legfontosabb szempontot. Ők úgy vélekednek, a nyelvi keveredés miatt a magyar iskolákban nem azt kapják, amire vágnak: ezért többen ukrán elemibe vagy általános iskolába íratják gyermeküket,

majd órák után, családi és magánfoglalkozások keretében tanítják őket magyar nyelvre és kultúrára.

Összegzés

A tanulmányban bemutatott eredmények két nagyobb lélegzetvételű társadalomföldrajzi kutatás által nyújtanak egyfajta pillanatfelvételt a kárpátaljai magyarságot az elmúlt két évtizedben érintő fontosabb demográfiai változásokról és társadalmi folyamatokról.

A SUMMA 2017 kutatás arra tett kísérletet, hogy elérhető népszámlálási adatok híján feltárja a kárpátaljai magyarság népesedési viszonyait. Az eredmények azt mutatták, hogy a magyarok száma – a várakozásoknak megfelelően – csökkent, de a csökkenés mértéke kisebb volt, mint az a pesszimista forgatókönyvekből vagy éppen a magyarországi áttelepedési statisztikákból következett volna. Becslésünk szerint 2017-ben a magyarok – 2001-es népszámlálással összehasonlítható – száma legvalószínűbben 130 ezer fő körül lehetett. Ugyanakkor a terepi adatgyűjtés alapján egyértelműen leszögezhető, hogy e szám sokkal alacsonyabb is lehet, ha a huzamosabban távol levőket (külföldön dolgozókat, tanulókat) immár nem kárpátaljai lakosként vesszük figyelembe. A SUMMA 2017 eredményeként emellett az rajzolódik ki, hogy a korábbi, 1989–2001 között tapasztalt demográfiai trendek csak kevésbé változtak. Továbbra is elsősorban (70%-ban) a migráció a felelős a magyar népesség csökkenéséért, míg a korábbiakhoz képest – a rövidebb, kedvezőbb időszakok ellenére – összességében növekedett a természetes fogyás, a 21 ezer fős csökkenés mintegy 30%-át okozva. Az asszimiláció – Kárpát-medencei szinten egyedülálló módon – nem csökkenti a magyarok létszámát (*Tátrai et al., 2018*).

A kárpátaljai magyar szórványkutatásunk során pedig arra tettünk kísérletet, hogy komplex módon tárjuk fel adott közösséget érintő társadalmi-gazdasági folyamatokat, valamint az etnikai szocializációt befolyásoló tényezőket. Kutatásunk eredményei alapján elmondható, hogy a kárpátaljai szórványban a nyelvhasználati, asszimilációs és etnikai szocializációs mintázatok terepenként eltérők, leginkább a magyar közösség nagysága és helyi lakosságon belüli aránya, továbbá a magyar tömbtől való távolsága

alakítja. A magyar nyelvhasználat szinterei is terepenként változóak, de összefoglalóan megállapítható, hogy a köztereken, illetve hivatalokban az ukrán nyelv dominál – a Felső-Tisza vidéken pedig már a magyar családokban is egyre nagyobb a szerepe.

Az etnikai szocializációban kulcsszerepet játszó intézmények (család, iskola, egyház) közül leginkább az egyház tölti be azt a szerepet, ami a magyar etnikai identitás továbbörökítéséhez szükséges. A templom sokszor a magyar nyelvhasználat utolsó nyilvános színtere, továbbá falusi terekben a felekezeti hovatartozás egyben az etnikai identitás meghatározó pillére. A vizsgált településeken a családokat a fokozódó vegyesség jellemzi. A vegyes házasságon belüli döntéseket (családon belül használt nyelv, gyerek felekezete, iskolázás nyelve) strukturális tényezők (az adott település/térség etnikai viszonyai, a magyar nyelv hasznossága, presztízse, a magyar oktatási intézmények elérhetősége) és a házasságon belüli erőviszonyok határozzák meg. A magyar oktatási-nevelési intézményeket, a családokhoz hasonlóan, szintén a fokozódó vegyesség jellemzi – a tanulók magyar nyelvi kompetenciáját tekintve. A tanulói szám növekedése, az ukrán nyelvű diákok megjelenése bár biztosítja ezen intézmények fennmaradását, de egyben a magyar nyelv háttérbe szorulását eredményezi. Mindezek jelentős hatással vannak/lehetnek az etnikai szocializáció folyamatára is.

A szórvány asszimilációs mintázatainak bemutatása mellett azonban nem győzzük hangsúlyozni, hogy terepi tapasztalataink alapján a hétköznapi problémák (pl. elvándorlás, a munkaerőhiány, a kilátástalan jövő, a közösségi élet eróziója) és a boldogulási stratégiák keresése felülírják az etnikai-nyelvi kérdéseket, mintegy megerősítve azt, hogy a társadalmi élet a szórványban sem alapvetően/kizárólag etnikai meghatározottságú.

Felhasznált irodalom

- Beregszászi A. (2016): A Magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján: elméleti kérdések és gyakorlati problémák. *THL2 a magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*. 1–2, pp. 65–69.
- Csernicskó I. (2013): Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Gondolat Kiadó, Budapest.

- Erőss Á., Ferenc V., Kovály K., Orosz S., Tátrai P. (2020): Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról. In: Ferenc V., Kovály K. (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, pp. 89–135.
- Ferenc V. (2013): Nyelvet tanulni, továbbtanulni, „létesülni” – többségi iskolaválasztási stratégiák Beregszászban. *Kisebbségkutatás*, 22 (4), pp. 98–121.
- Ferenc V., Séra M. (2012): Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás*, 21 (3), pp. 473–513.
- Ilyés Z. (2005): Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In: Ilyés Z., Papp R. (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 64–77.
- Karácsonyi D., Kincses Á. (2010): Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények*, 134 (1), pp. 31–44.
- Kiss T. (2016): Asszimiláció és határ-megerősítés. Vegyes házasságok és a vegyes családokon belüli etnikai szocializáció Erdélyben. In: Apró I. (szerk.): *Média és identitás 2*. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, Budapest, pp. 47–88
- Kovály K. (2019): *Az etnikai kapcsolati tőke szerepe a vállalkozások térszerveződésében kelet közép-európai befektetések példáján*. PhD értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományi Doktori Iskola, 147 o.
- Kovály K., Erőss Á., Tátrai P. (2017): „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 31 (2), pp. 3–22.
- Kovály K., Ferenc V. (2020): „Össze vagyunk mi itt keveredve”: etnikailag és felekezetiileg vegyes családok döntési stratégiái a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 28(1), pp. 70–105.
- Molnár J., Molnár D. I. (2010): A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai. In: Csernicskó I. (szerk.): *Megtart a szó*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet. Budapest – Beregszász, pp. 15–32.
- Papp Z., A. (2015): Oktatás a (nyelv)határon: közelkép a kárpátaljai magyar szórványoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 24 (3), pp. 129–151.
- Punyó M. (2007): „Ez egy érzés, hát mégis, hogy magyarul!” A Felső-Tisza-vidék kárpátaljai részének helye és szerepe a magyar kultúrkörben. In: Orosz I. (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Poli Print, Ungvár, pp. 45–65.

- Séra M. (2013): Magyarok a szórványban a többségi oktatásban (interjúzás tapasztalatai Beregrákoson). *Kisebbségkutatás*, 22 (4), pp. 122–136.
- Szanyi F. E., Faludi J., Illyés G. (2017): Elvagyódás, elvándorlás – legújabb migrációs folyamatok Kárpátalján. *Kisebbségi Szemle*, 2 (2), pp. 85–108.
- Tátrai P., Erőss Á., Kovály K. (2016): Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 24 (3), pp. 82–110.
- Tátrai P., Molnár J., Kovály K., Erőss Á. (2018): A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedést befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 3 (3), pp. 7–31.
- Tátrai P., Molnár J., Kovály K., Erőss Á. (2020): SUMMA 2017: A kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése. In: Ferenc V., Kovály K. (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, pp. 21–53.
- Orosz I. (2001): Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás szórványban. Kárpátaljai helyzetkép. *Regio*, 12 (4), pp. 159–180.
- Orosz I. (2007): Szórványok anyanyelvi/anyanyelvű oktatásának helyzete Kárpátalján a XXI. század elején. In: Orosz I. (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Poli Print, Ungvár, pp. 10–44.

Linc Annamária

*Kutatás helyszíne: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földrajzi és Földtudományi Intézet, Földtudományok Doktori Iskola*

Az államhatár – rövid fogalmi keret

Bemutakozás

Kárpátalján az ukrán–román államhatár közvetlen közelében elhelyezkedő Akli településen, református, magyar családban nőttem fel. Felsőoktatási éveimet a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földrajz alapképzési (BSc) szakán kezdtem meg. Oktatóink a földrajz tudományág sokrétű, változatos világába való bevezetéssel új szakmai lehetőségeket és fejlődési utat nyitottak meg előttünk. Tudományos érdeklődésem elsősorban a gazdaságföldrajz, azon belül is főként az idegenforgalom, majd a társadalmi- és regionális földrajzi folyamatok irányába mozdult el. Míg előbbi területnek széleskörű megismerésére a Szegedi Tudományegyetem Geográfus mesterképzése (MSc), addig utóbbinak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskola PhD-képzése adott lehetőséget. Határ menti területről származóként és doktoranduszhallgatóként kutatásaim során az államhatárnak a határ menti területekre és az ott élő lakosokra gyakorolt hatásaival, e területeken zajló folyamatokkal, valamint a határon átnyúló együttműködésekkel foglalkozom. Az alábbi írás szakirodalmi síkon törekszik rövid, átfogó képet nyújtani a témában.

A kutatásról

Globalizált, összekapcsolt világunkban a(z állam)határ kérdése az emberek mindennapi életében jelen van, befolyásolja azt. Különösképpen igaz ez az európai térben élő lakosok hétköznapijaiban, akik gyakran idegenforgalmi célból vagy saját országuk hátrányos gazdasági-társadalmi helyzete végett ingázó munkavállaló pozícióba kényszerülve utaznak más országokba.

Így már az emberek gyakori nemzetközi határátlépései is igénylik a gyors, zökkenőmentes, hatékony határon való átkelést. A globalizáció növekedésével az áruk, szolgáltatások és tőke áramlása okán is elengedhetetlen a gyors nemzetközi transzport. Az utóbbi évtizedekben a határ kérdése egyre nagyobb hangsúlyt kap, erősítve a 20. századi „határok nélküli Európa” elképzelést.

Napjainkban a határokat összetett jelenségként kell szemlélni, amely egy sokrétű, többszintű, interdiszciplináris intézmény, és amelynek egyaránt adminisztratív, geopolitikai, kulturális, gazdasági és társadalmi elválasztó szerepköre is van. Az elmúlt egy évszázad során az európai határok funkciója, rendeltetése átalakuláson ment keresztül Európában. A világháborúk utáni elsődlegesen elválasztó szerepkörrel felruházott államhatároknak az ezredforduló környékén az összekötő jellege került hangsúlyozásra, s az utóbbi pár évben – a migrációs hullám, a Covid-19 világjárvány és az orosz-ukrán konfliktus nyomán – ismét felértékelődik a határok barrier, elkülönítő funkciója.

A határok gátló tényezőit az Európai Unió (későbbiekben EU) is felismerte: *„a határ ... az a hely, ahol az európai integráció sikerét bizonyítani kell”* (Corvers, 2001, 372 o.). A határok lebontása az EU számára fontos stratégiai cél: egyrészt a nemzetek közelebb hozása egymáshoz, másrészt a határ menti térségek gazdasági-társadalmi helyzetének fejlesztése, harmadrészt az EU négy szabadságelvének¹ érvényre juttatása miatt. (Haselsberg, 2014). Az EU számára a négy szabadságelv érdekében és a „határok nélküli Európa” koncepcióval összhangban fontos kérdés az államhatárok fizikai leépítése. A 20. század végén elfogadott Schengeni egyezmény szorgalmazza az EU tagállamai közötti belső határ fizikai megszüntetését, s ezzel párhuzamosan a külső határok szigorúbb ellenőrzés alá vonását. Így napjainkban az európai térben eltérő államhatárokkal és azoknak a helyi lakosokra gyakorolt differens hatásaival találkozhatunk.

Jelen dolgozat célja az államhatárok fogalmi meghatározásainak bemutatása, rövid összefoglalója, értelmezésének időbeli szemléltetése. Majd ezt követően az európai térben jelen lévő államhatárok fizikai jelenlétének és

¹ Az Európai Unió négy szabadságelve: az áruk, a tőke, a szolgáltatások és személyek szabad áramlása.

hatásainak kifejtése két példát kiemelve és összehasonlítva. A tanulmány azon kérdésekre próbál meg választ adni, hogy mit jelent az államhatár, milyen főbb jellegzetességekkel, funkciókkal rendelkezik, milyen eltérései vannak az EU belső és külső határai között, és az emberek mindennapi életében miként jelennek meg a különböző típusú államhatárok.

Az államhatár fogalmának alakulása az időben

A geográfiában a határkutatások hosszú múltra tekintenek vissza; a határ fogalmi meghatározása, értelmezése mégis egy összetett és sokrétű feladat. A múlt században kiadott Révai nagy lexikona² és a Magyar Nagylexikon³ vonalként definiálja a határt, amely egy bizonyos területet fog körül és választ el más területektől. A mai értelemben vett államhatárok kialakulását az 1648-as vesztfáliai egyezmény adja. A vesztfáliai rendszer megteremtette a modern állam és a szuverenitás összefüggő fogalmait. A harmincéves háború végére a hatalmi vezetők rájöttek arra, hogy új szabályozások meghatározása szükséges ahhoz, hogy az erőszakos háborús évek után a békés együttélés következzen be, így meghatározták az uralkodók szuverenitásának és az államterületek kiterjedésének jogi kereteit. Ezzel megteremtve a kül- és belpolitikai szféra közötti stabilitást (Laine, 2017). A vesztfáliai béke Európa térképének az átrajzolásához, a hatalmi politika alapelveinek meghatározásához és a modern diplomácia alapjainak megteremtéséhez vezetett. Ennek értelmében használják a politikai földrajzban a határfogalmat vonalszerű térelemekként, kizárva a határ-zóna – frontier, gyeptű – jellegű átmenet típusát (Pete, 2018). A politikai földrajz fontos vizsgálati témakörékként a határ értelmezése, a határ koncepció megértése önmagában jelentősen megváltozott az idő múlásával (Laine, 2015). Ratzel és Maull a földrajzi determinizmus alapján, a fizikai és kulturális környezet által meghatározottnak tekintették a határokat. Bloch, Febvre, Vidal de la Blache és Reclus többek között a történelmi földrajzot és az antropológiát hangsúlyozva azzal érveltek, hogy a határokat a társadalom szándékosan hozza létre. A tudományos kutatások előre mozdulásával

2 Révai nagy lexikon: „határ az a képzelt vagy jelzett vonal, mely valamely területet körül fog, vagy az a területsáv, amely két állam közigazgatási területét elválasztja” (578.o.)

3 Magyar Nagylexikon: „valamely település, megye, ország területének széle (a településhez, megyéhez, országhoz tartozó földek határvonala), amely más települések, megyék, országok területétől elválaszt”

Christaller, Lösch és Hägerstrand a határokat a társadalmi kapcsolatok fizikai és geometriai elemeinek tekintették (*Laine, 2015*).

A neokantiánus nézőpontot valló Hartshorne, Kristof és Jones, a határokat a történelmi evolúció és események komponenseként mutatták be, amelyek az állam megszilárdításához alapvető és szükséges tulajdonságokkal rendelkeznek, míg marxista képviselők a határokat a kapitalista felhalmozódás szisztematikus elemeként tekintették. Paasi, Balibar és van Houtum azt állították, hogy a határok a szociokulturális és társadalompolitikai hatalom gyakorlása szempontjából összetett társadalmi konstrukciók (*Laine, 2017*).

A határ egy történelmileg determinált és változó kategóriának tekinthető (*Éger, 1993*). Az eltérő tudományágak képviselői a határ fogalmának definiálásában próbálnak egy alapvető ambivalenciát megjeleníteni: azt a kettőséget, amelyet a határok elkülönítő, különbségeit reprodukáló és legitimáló, valamint a közvetítő, áteresztő funkciót adja. Az első funkcionál a területileg is megjelenített vagy metaforikusan értelmezett elválasztó vonal, a border játszik szerepet, míg a másodiknál a határvidéknek (borderland) nevezett terület van fókuszban, ahol az eltérő sportok közelsége lehetővé teszi a mozgást, a kontaktust, az együttműködést, illetve némely térségekben akár a kulturális keveredést, s hibridizációt is (*Feischmidt, 2004*).

A határok központi kérdéssé válnak az áruk, információk, tőke és emberek határon átnyúló áramlásai, a külföldi befektetések növekedései, a kulturális globalizáció, a magas szintű kommunikációs hálózatok révén (*Anderson, O'Dowd, Wilson, 2003*). Böröcz József áramlásszociológiai nézőpontból tanulmányozta a határok létezésének és hatásának komplex összetettségét. Elemzésében a határok gazdasági, társadalmi, kulturális, technikai áramlásoknak befolyásoló szerepét vizsgálta (*Kovács A., 2010*). Elméletét a Simmel (1994[1904]) Híd és ajtó című esszéjét alapul véve fejti ki. Ez alapján „a határ: ajtókkal felszerelt híd” (*Böröcz, 2002, 135*). Értelmezésében a híd metaforája a vonzást, az összekapcsolást, a kontaktust jelenti, amely által felülkerekednek a politikai hatalmak által konstruált kettészakítottság fölött. Az ajtó metafora pedig az áramlások intézményi engedélyezésének vagy tiltásának jelképei. Böröcz alapján jól látható, hogy a határ két különböző intézményi logikát egyesít. Egyrészt a határ az állami szuverenitás által létrehozott szétszakítottságban az emberek egységét megteremtő hídszerű

társadalmi intézmény. Másrészt pedig ajtó is, amely arra hivatott, hogy darabokra szedje az emberiség folyamatos egységét. Így a határ egyszerre ösztönzi és akadályozza is különféle áramlásokat. A híd és ajtó metaforái által szintén hangsúlyozza a határ kettőséget, amely egyszerre jelenik meg definiálásában (Böröcz, 2002).

A globalizáció elhozta a határok intézményes összeomlását, a határon átnyúló társadalmi kapcsolatok tömörülését, a határon átnyúló tevékenységek fokozódását, illetve az áramlások intenzívebbé válását eredményezte. Paasi (2012) azt állítja, hogy a határok megértéséhez fontos, hogy megértsük, hogy az államok hogyan működnek és hogyan lehet a határokat hasznosítani a terület, a biztonság, az identitás, az emóciók és emlékek, valamint a nemzeti szocializáció különféle formáinak mozgósításához és rögzítéséhez.

A nemzetállamokat elkerülhetetlenül a határok határozzák meg. A földrajzi határok továbbra is az állami hatalom fizikai megnyilvánulásaiént funkcionálnak, de emellett az államiságszimbolikus és mentális ábrázolásaiént szolgálnak mind a saját polgárai, mind a nem polgárai számára. Noha a nemzetállamok kétségkívül elviselték a globalizáció nyomásait, az államközi kapcsolatokra összpontosító, kizárólag államorientált megközelítés csak a már meglévő politikai határok megerősítésére szolgál. Ezért ki kell terjeszteni a hatályát a regionálisabb és lokalizáltabb narratívákra is. Egyes határok fizikai eltörlésekor nem feltétlenül következik, hogy a határ már nem befolyásolja a közvetlen közelében lakó emberek mindennapi életét (Newman, 2011). A globalizáció nem törli a határokat, ám formálja néhány alapvető funkciójukat. Jelentős változásokat tapasztalunk a földrajzi képzeletben a merev, rögzített és változatlan határoktól kezdve egy többértékű perspektíva felé.

A határok tanulmányozásának fogalmi változását az elmúlt évtizedekben bekövetkezett alapvető társadalmi, gazdasági és geopolitikai átalakulások összefüggésében kell szemlélni. A határok megítélésének és értelmezésének módja a domináns geopolitikai irányvonal, valamint a társadalomtudományok szélesebb körű paradigmatis és diszkurzív változásainak függvényében alakult ki (Laine, 2017). A határok hagyományos meghatározásait és megértését elsősorban azért vitatják, mert megváltozott a környezet, amelyben létrehozták azokat és amelyben működtek. Ez azt is jelenti, hogy ha értékelni akarjuk a határok leépítését, akkor először meg kell értenünk,

hogy miként alakultak ki (Scott, 2012; Laine, 2015).

Az államhatárok szerepkörének változása

Az európai tér államhatárai mesterséges, politikai konstrukciók. Az európai országokban a határok megrajzolása a 20. századi háborúk következménye. A posztmodern kor határai egyszerre zártak és átjárhatóak. Egyrésztől keretezik az állam szuverenitását és védenek a nem kívánt betolakodók ellen, másrésztől biztosítják a legális személyek akadálytalan bejutását az országba (Yndigegn, 2011). Egy adott állam határának jelentőségének a megértése a történelmi események figyelembevételével együttesen lehetséges.

A határok fogalmát a politikai rendszerek töltik meg emocionális tartalommal. A nemzetállami elkülönülés korszakában előnynek tulajdonították a határokat, amelyek védő szerepet biztosítottak a túloldalon lévő ellenséggel szemben. Ugyanakkor a határok ellentmondásos jellege is abból adódik, hogy olyan védelmet biztosít egy ország számára, amellyel vissza is élhetnek (Vehrer, 1997; Süli-Zakar, 2014).

Az elmúlt században is az államhatár elválasztó jellege kapta a nagyobb hangsúlyt, így elkülönítve, megkülönböztetve saját területeit más országokétól, illetve saját határain belüli struktúrák és szabályok érvényességének és hatókörének a meghatározását adták (Fleischer, 2001). A kereskedelem, utazás, turizmus növekedésével a határok azonban egyre inkább válnak feleslegessé és akadályozó tényezővé. Az országok gazdaságának különböző mértékű egyesítése a szabad határforgalom irányába hat (Kocsis, 2004). Egy eltolódás figyelhető meg az éles adminisztratív határoktól a folyamatok által befolyásolt tompább határok felé (Fleischer, 2001). Az államhatárok mindinkább permeábilissá válása figyelhető meg (Pete, 2018; Buskó, 2014). A hagyományosnak tekintett vonalszerű határoknak a látványos vám és határellenőrzéseken kívül, kevésbé szembeötlő, tágabb és elvontabb hatásai is megjelennek a szabályok, intézményi gyakorlatok, kulturális tényezők és tudati attitűd, szokások formájában. Ezek hatásai érzékelhetőek a társadalmi és gazdasági szereplők viselkedéseiben (Novotny, 2003).

Laine (2017) hangsúlyozza, hogy a mai határokat komplex, többdimenziós és ugyanakkor dinamikus entitásként kell értelmezni, amelyek különböző

szimbolikus és anyagi formákkal, funkciókkal és lokalitással rendelkeznek. A határok bonyolult felépítésének megértéséhez szükséges a határ változó és meghatározhatatlan természetének megragadása térben és időben is. Már a határkutatások területén megfigyelhető azon elmozdulás, amely a területi elválasztó vonal és politikai intézményektől a szociokulturális és diszkurzív gyakorlatnak tekintenek, amelyek igénylik a határok folyamatosabb megértését. Így szükségessé válik a határ érzékelésének, megértésének, tapasztalásának és társadalmi erőforrásának a mibenlétének a megvizsgálása is (Laine, 2017).

A korábbi stabilnak tekinthető határkonceptiót a globalizáció megnövekedett sebessége és változékonysága rázta meg, ám még mindig messze áll a globalizált világ a határok nélküli világtól. A vonal politikája tartós (Walker, 2010). Az államhatárokat nem csak kizárólag a szuverenitás politikai jelöljeként, hanem sokrétű társadalmi intézményként értelmezik. Jellege folyamatosan változik a stratégiai, gazdasági és kulturális változások következményeinek összefüggésében. A nyitott és rugalmasabb határok gazdasági szempontból nélkülözhetetlenek, míg a szigorúbb és zártabb határokat fontos biztonsági intézkedéseknek tekintik (Kolossoff, Scott, 2013).

Eltérő államhatárok

Haselsberg (2014) úgynevezett a „széles” (thick) és „keskeny” (thin) határokról ír. Állítása alapján minél szélesebb egy határ, annál több funkcióval rendelkezik és annál nehezebb azt átlépni mind fizikailag, mind mentálisan. A „széles” határok merevek, könnyen válhatnak politikai viták színtereivé. Ez magába foglalja azokat a szituációkat, ahol hiányzik a kongruencia az államhatár és egyéb határ között, amikor az államhatár nem esik egybe a nemzet, az etnikum, a kultúra határaival. A „keskeny” típusú határok bizonyos áramlásoknál permeábilisak. Jó példája napjainkban ennek a magyar–ukrán határszakasz, ahol már az emberek a határon való átkelés során is akadályokba ütköznek, nem beszélve a határ két oldala mentén elhelyezkedő területek közötti interakciók létrejöttének nehézségeiről.

E határok egyértelműen körülzárják a politikai és adminisztratív teret, ugyanakkor biztosítják az együttélés különböző formáinak a kialakulását,

növekedését (Haselsberg, 2014). Ilyennek tekinthető a holland–német határ, ahol a határ menti területek közötti együttműködéseknek hosszú hagyománya van, és napjainkban az EU nyitott, szabadon átjárható határának tekintendő e szakasz (Eibler, Glicher, Ziener, 2014). Noha e területen az államhatárok fizikai megjelenéseivel már nem találkozhatunk, ennek ellenére a helyi lakosság mentális tudatában a korábbi háborús időszak emlékeiből jelen vannak a tipikus hollandság és németség sztereotípiái. Ezen mentális határok azonban kevésbé gátolják a helyi lakosságot a „másik” oldallal való kapcsolatlétesítés szempontjából, mint a fizikai határok. A helyi emberek számára mindennapos gyakorlat a holland–német államhatár átlépése vásárlás, szabadidős tevékenység, esetleg munkavállalás végett (Strüver, 2004; Fejes, 2010).

Napjainkban, az európai térben még mindig több a „széles” határ, mint „keskeny” – különösképpen igaz volt ez a 2020 tavaszán terjedő Covid-19 világjárvány, vagy 2015-ös migrációs válság idején. Bár nyilvánvalónak tűnik, hogy az EU külső határát tekinthetjük „széles” határnak, ám hangsúlyozni kell, hogy belső határai sem mind felel meg a nyitott, szabadon átjárható határ feltételeinek (Haselsberg, 2014). Például a még jelen pillanatban schengeni tagsággal nem rendelkező Románia esetében.

A hagyományos határ funkciók klasszikus elképzelése ráhatással van a nemzetközi jog és politikai életre. Ám az elmúlt években, évtizedekben végbemenő határok jellegének az átalakulása a „határok többdimenziós funkcióját” (Neuwahl, 2005) idézte elő. Ukrajna esetében a függetlenné válás óta nagy figyelmet fordít a határkérdésre. Mint volt szovjet tagköztársaság megörökölte a határok „klasszikus funkcióinak” tekintett elválasztó szerepkört, ugyanakkor a 21. századi folyamatokkal lépést tartva és az EU-hoz való közeledésben figyelmet kell fordítania a „határok többdimenziós funkcióira” is, s e kettősség ellentmondásokat és ellentmondó stratégiákat tartalmaz (lásd. 2020. május végi EU-ukrán határnyitások) (Filippove, 2016).

A határkérdés az ukrán politikai diskurzusban szemantikusan kapcsolódik az ukrán államiság megalapozásához és a nemzetépítéshez. A határokkal kapcsolatos téma szorosan összefügg az állam függetlenségéhez, amely értelmében a határokat garanciának tekintik a területi integritás biztosítására. Ukrajna határait a kettősség, s látszólag ellentmondásos folyamat

egyidejűsége jellemzi. Egyrészt jelen van a határépítés a fizikai akadályok megszilárdítása, a vám- és megfigyelési rendszere, valamint az emberek és az áruk feletti ellenőrzés egyéb mechanizmusai révén, másrészt pedig a határok dekonstrukciója a határon átnyúló együttműködések, a regionális gazdasági integrációs programok kidolgozása által (Zhurzhenko, 2005).

Ukrajna, mint posztszovjet ország megörökölte az államhatár elsődlegesen elválasztó funkcióját, ennek értelmében határai, így a magyar–ukrán határszakasz is komoly ellenőrzés alatt állnak és fizikai akadályokat jelentenek a nemzetközi forgalom számára. Mindehhez társul még, hogy Magyarország EU-s tagsága által a magyar–ukrán határszakasz az EU külső határa is egyben. Így míg Ukrajna saját állami szuverenitásának védelme érdekében védő intézkedéseket tesz határain, addig a magyar oldalon a Schengeni egyezményrel összhangban az EU külső határainak megerősítését célozza és tesz szigorúbb határ ellenőrzési intézkedéseket, szabályozásokat.

Ukrajna meghatározó munkaerőforrást küldő ország Európán belül, így polgárai nagy számban utaznak az EU területére. Ugyanakkor a határátlépési kapacitás, a határátkelők helyeinek száma és mérete alacsonyabb, mint az áramlásban részt vevők száma, így a várakozási idő akár több órára is növekedhet. Mindezt nehezíti a határátkelők hiányos infrastrukturális háttere. Ezeknek eredményeként gyakoriak a felháborodások, elégedetlenség, kisebb viták.

A határátkelő és határátkelés nehézségeitől továbblépve a határ menti területeken élő lakosság – történelmi eseményekből adódóan gyakorta rokoni kapcsolatok is adóttak – közötti interakciók létrejöttét nehezítik a két ország – Magyarország és Ukrajna – eltérő jogi szabályozásai, melyek nehezítik az európai integráció eszközének tekintett határon átnyúló együttműködések létrejöttét. Noha az utóbbi években egyre nagyobb fejlődésen mentek keresztül e tekintetbe: például a Tisza ETT, még mindig számos akadállyal kell számolni az interakciók kialakításakor, fejlesztésekor.

Összefoglalás

Az idő múlásával az államhatár értelmezése, koncepciójának megértése nagymértékű változáson ment keresztül. Míg a vesztfáliai egyezmény elfogadásakor két terület és hatalom elválasztását szolgálta, manapság egyre

inkább próbálják két állam közötti kapcsolat kialakításának, fejlesztésének eszközeként alkalmazni Európában. Így napjaink államhatárai eltérő funkciókkal, rendeltetéssel, szerepkörrel rendelkeznek. Fontos, hogy vizsgálatakor komplex, többdimenziós és dinamikus entitásként értelmezzük, ahol figyelembe vesszük a lokális jellegzetességeket.

Az európai térben jelen lévő eltérő államhatárok teljes körű megértéséhez, megismeréséhez szükséges történelmi háttérét is ismernünk. Az EU által szorgalmazott nyitott határ politika lehetővé teszi a határ menti régiókban élő lakosság számára az interakciókat, az összekapcsolódást, a közös fejlesztési programokat, célokat, s a másik ország területének, szolgáltatásainak igénybevételét, s ezzel együttesen a történelmi eseményekből adódó sebek gyógyulását, felejtését. Míg azon terület, ahol a fizikai határ komoly akadályként jelenik meg a helyiek életében, kevésbé lesznek motiváltak a határ túloldalán élőkkel való kapcsolatépítésben és fejlesztésben, teherként érezkelhetik a határ jelenlétét a mindennapokban.

A 20. századi „határok nélküli Európa” elképzelése a kontinens országaiban eltérő módon jelenik meg. Míg a kontinens nyugati térfelén már a 20. század végére megjelentek e koncepció elemei, addig a keleti térrészt még napjainkban sem tekinthetjük „határok nélkülieknek”. Európai keleti részén a Szovjetunió és Jugoszlávia összeomlásával nőtt az államhatárok relevanciája. E térségekben az új független államok számára a határok szimbolikus és valós ellenőrzésének kérdése meghatározó az államépítés és a szuverenitás visszaszerzése szempontjából. Ugyanakkor az EU belső területein a nemzetközi határok látszólagos (fizikai) megszüntetése után is fennmaradtak az emberek emlékeiben és identitásában a régi megosztottság, konfliktus és ellenségeskedés nyomai.

Felhasznált irodalom:

- Anderson, J. – O’Dowd, L. – Wilson, T. M. (2003): Why Study Border Now? In: O’Dowd, L. – Anderson, J. – Wilson, T. M. (eds.): *New Borders for a Changing Europe: Cross-Border Cooperation and Governance. Frank Cass Publishers, London.* pp. 1-12.
- Böröcz, J. (2002): A határ: társadalmi tény. *Replika Társadalomtudományi Folyóirat.* pp. 133-142

- Corvers, F. (2001): European policies for European border regions: An active space approach. In: M. van Geenhuizen et al. (ed.): *Gaining advantage from open borders. An active space approach to regional development*. Aldershot: Ashgate, pp. 369-387.
- Eibler, L. – Glicher, E. – Ziener, K. (2014): Cross-border Cooperation – The Example of the German-Dutch-Belgian Border Region „Groenmetropol”. *Plant! Vol.1/2014*, pp. 49-61.
- Éger, Gy. (1993): Multietnikus határtérségek Közép-Európában. *Régió. Kisebbség Kultúra Politika Társadalom* 3. pp. 34-55
- Feischtmidt, M. (2004): A határ és a román stigma. In: Kovács, N. – Osvát, A. – Szarka, L. (szerk.): *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdéséről*. 3. Akadémia Kiadó, Budapest. pp. 43-53
- Filippova, O. (2016): Reconceptualisations of Borders in Post Soviet Ukraine: Between EU Regulations, the Soviet Legacy and Internal Political Strife. In.: Liikanen, I. – Scott, J. W. – Sotkasiira, T. (eds.): *The EU's Eastern Neighbourhood: Migration, Borders and Regional Stability*. pp. 65-78.
- Fleischer, T. (2001): Régiók, határok és hálózatok. *Tér és Társadalom* 15. évf. 2001/3-4. pp. 55-67.
- Haselsberg, B. (2014): Decoding borders. Appreciating border impacts on space and people. *Planning Theory and Practice*, 15:4. pp. 505-526.
- Kocsis, K. (2004): A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései. In. Kovács, N. – Osvát, A. – Szarka, L. (szerk.) *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Akadémia Kiadó, Budapest. pp. 23-28
- Kolossov, V. – Scott, J. W. (2013): Selected Conceptual Issues in Border Studies. *BelGeo*, Vol. 4, pp. 9-21.
- Kovács, A. (2010): *Kereskedelem határok nélkül. A határ menti kiskereskedelem sajátosságai a szlovák-magyar határtérség nyugati felében*. PhD-tézisek. Széchenyi István Egyetem, RGDI, Győr. Elérhető: file:///C:/Users/User/Downloads/Kereskedelem_hatarok_nelkul_A_hatar_menti_kiskeres.pdf. Letöltés ideje: 2020.04.25.
- Laine, J. P. (2015): A Historical View on the Study of Borders. In: Sevastianov, S. V. – Laine, J. P. – Kireev, A. (eds.): *Introduction to Border Studies*. Vladivostok, Dalnauka, pp. 14-32.
- Laine, J. P. (2017): Understanding Borders under Contemporary Globalisation. *Annales*

Scientia Politica, Vol. 6, No. 2, pp. 6-18.

- Neuwahl, N. (2005): 'What Borders for Which Europe'. In.: DeBardeleben, J. (ed.): *Soft or Hard Borders? Managing the Divide in an Enlarged Europe*. London: Ashgate. pp. 23-44.
- Newman, D. (2011): Contemporary Research Agenda in Border Studies: An Overview. In.: Wastl-Water, D. (ed.): *Ashgate Research Companion to Border Studies*. Aldershot, Ashgate, pp. 33-47.
- Novotny, G. (2003): *Határon átnyúló regionális hálózatok Európában*. PhD-értekezés, PTE, Pécs, 200p.
- Paasi, A. (2012): Commentary. Border Studies Reanimated. Going Beyond the Territorial/Relational Divide. *Environment and Planning A*. Vol. 44, No. 10, pp. 2305-2309.
- Pete, M. (2018): A magyarországi határkutatás három évtizede. Szakirodalmi áttekintés. *Tér és Társadalom* 32. évf., 3. szám. pp. 3-19. Elérhető: <https://doi.org/10.17649/TET.32.3.3048>. Letöltés ideje: 2020. 03.28.
- Scott, J. W. (2012): European Politics of Borders, Border Symbolism and Cross-Border Cooperation. In.: Wilson, T. M. – Donnan, H. (eds.): *A Companion to Border Studies*. Oxford:Wiley-Blackwell, pp. 83-99.
- Strüver, A. (2004): 'Everyone Creates One's Own Borders': The Dutch-German Borderland as Representation. *Geopolitics*, 9:3. pp. 625-648.
- Süli-Zakar, I. (2014): *Közös múltunk-közös jövőnk, együtt Európáért: 20 éves a Kárpátok Eurorégió. Emlékek, sikerek, megújulás*. DIDAKT Kft., Debrecen. 495p.
- Vehrer, A. (1997): Határmenti együttműködések. *Acta Paedagogica Debrecina*. XCVI. kötet, Debrecen. pp. 67-88
- Walker, R. B. J. (2010): *After the Globe, Before the World*. London, Routledge, 368p.
- Yndigegn, C. (2011): Between debordering and rebordering Europe: Cross-border cooperation in the Øresund region or the Danish-Swedish border region. *Eurasia Review* 2. pp. 47-59.
- Zhurzhenko, T. (2005): *Politics of Border Making and (Cross-) border Identities*. Eurozine, 14 January. Elérhető: <https://www.eurozine.com/politics-of-border-making-and-cross-border-identities/>. Letöltés ideje: 2020.06.10.

Nagy Gabriella

Kutatás helyszíne: Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Turizmus Tanszék; Földtudományok Doktori Iskola

Turisztikai desztináció menedzsment a magyar gyakorlatban

Kutatói háttér

2012-ben, az első évfolyammunkám keretében kezdtem turizmusföldrajzzal foglalkozni a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. Jelen írás kedvéért elolvastam az említett első évfolyammunkámat, amin tíz év távlatából egyrészt jót derültem, másrészt örömmel nyugtáztam, hogy folyamatos munkával, képzéssel és önfejlesztéssel szinte észrevétlenül fejlődnek a kutatói pályához szükséges kompetenciák.

Beregszászban szereztem meg a földrajz tanári alapidplomámat, majd 2017-től a Pécsi Tudományegyetem geográfus mesterképzésen tovább folytattam a turizmusföldrajzi kutatásaimat. Mint a magyarországi egyetemeken megszokott a PTE-en is a Természettudományi Kar ad otthont a földrajzi képzéseknek a Földrajzi és Földtudományi Intézet gondozásában. Az itt folyó képzések és kutatómunka három természet-, két társadalom- és egy regionális tanszéken koncentrálódik, kiegészülve a Földtudományok Doktori Iskolával, melynek 2019-től magam is hallgatója vagyok. A Turizmus Tanszék kutatócsoportjának munkájába még 2018-ban mesterszakos hallgatóként kapcsolódtam be, akkor egy több egyetemet összefogó EFOP (Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program) projekt keretében. A feladatunk a Dél-Dunántúli turisztikai régió több szempontú turisztikai vizsgálata volt, ahol külföldi partnerekkel (Graz, Nyitra, Nagyvárad, Beregszász, Maribor) együttműködve vizsgáltuk az örökségvédelem nemzetközi szabályozását, a helyi termékek védjegy rendszereit és innovációs erejét, valamint a turisztikai intézményrendszer struktúráját állami szinteken.

A projekt adta lehetőségeknek is köszönhető, hogy a turizmus

menedzsmenttel, a doktori képzés alatt pedig a menedzsment rendszer hálózatzelméleti megközelítésével kezdtem foglalkozni. Így az évek során inkább a modellalkotó és gyakorlati jelentőségű kutatások felé vettem az irányt.

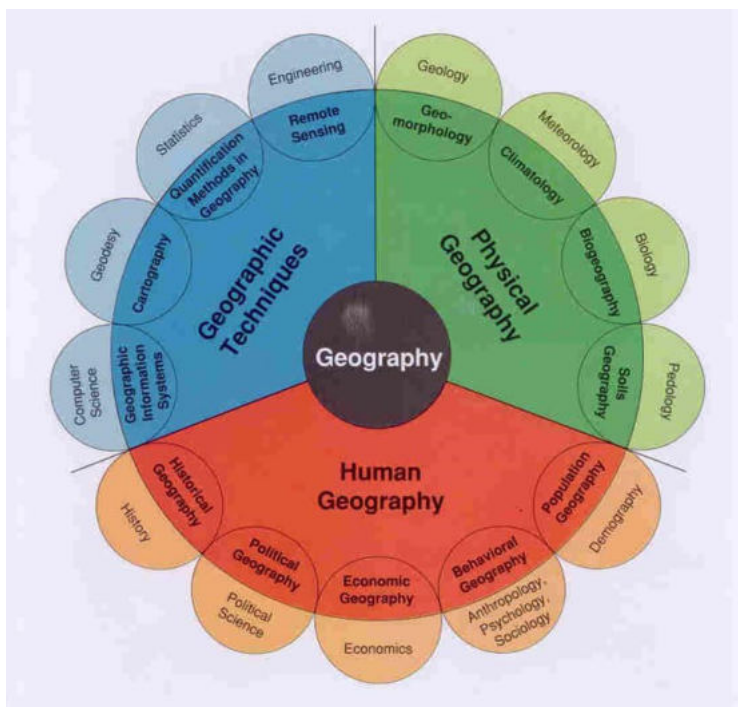
A kötet céljával összhangban említeném még meg, hogy a mesterképzéssel egyidőben nyertem felvételt az akkor induló ELTE Márton Áron Szakkollégiumi Ösztöndíj Programba, amelynek azóta is aktív tagja vagyok. Tudományos pályára készülő egyetemistáknak ez egy kiváló lehetőség, hasonló érdeklődésű fiatalokkal együtt dolgozni és fejlődni, megismerni az új kutatási módszereket, megtanulni, hogyan kell publikálni és demonstrálni az eredményeinket tudományos igényességgel és közérthetően. Másik hasonló program, amelyben ösztöndíjat nyertem az Új Nemzeti Kiválóság Program, ami szintén a kutatásokat, illetve a tudományos előrehaladást támogatja.

Földrajz a Társadalomtudományok rendszerében

A földrajz, más néven geográfia, a földrajzi teret, annak jelenségeit, kölcsönhatásait és törvényszerűségeit vizsgáló tudomány (Tóth, 2002). A földrajztudományként való megítélése és besorolása sajátos. Magyarországon hivatalosan a természettudományok közé sorolják, felsőoktatása jellemzően a természettudományi karokon történik, a Magyar Tudományos Akadémia rendszerében pedig a Földtudományi Osztályhoz tartozik, jórészt a tudománytörténeti múltnak köszönhetően, hiszen Magyarországon a földrajz első művelői többnyire a geológusok soraiból kerültek ki. Nemzetközi szinten nem egyértelmű a képlet. Például az angolszász felsőoktatásban jellemzően a társadalomtudományok közé sorolják a területet, bár itt sem egységes a gyakorlat, a képzés irányultságától függően a legnevesebb brit egyetemek közül például az Oxfordi Egyetem Társadalomtudományi Osztályán belül működő Földrajzi és Környezetvédelmi Iskola (SoGE, 2022) kínál geográfiai képzést, míg a Cambridge Egyetemen a Természetföldrajzi Iskola ad otthont a Földrajzi és Földtudományi Karnak (University of Cambridge, 2022).

A nemzetközi nomenklatura az általunk is ismert társadalomföldrajzot „human geography” vagy egyszerűen „geography” néven említi, amely a társadalomnak a térrel és a földrajzi környezettel való viszonyát taglalja. A

társadalomföldrajz komplex tudomány (1. ábra), ami – iskoláktól függően változó súllyal – a közgazdaságtan, a filozófia, a kulturális antropológia, a szociológia, a politológia, de akár a fizika, biológia, kémia, matematika és az informatika elméleteit, eszköztárát és módszertanát is használja.

1. ábra: A földrajzi diszciplínák egy lehetséges felosztása.

Forrás: Pirisi – Trócsányi, 2019

A társadalomföldrajz szintetizálja mindazon eredményeket, amelyek az emberiséget körülvevő térrel kapcsolatosak, avagy térbeli adottságokkal jellemezhetők, ez a földrajz egyik alternatív definíciójának is tekinthető Pirisi és Trócsányi (2019, 13.) szerint, akik az integrált szemléletet javasolják.

A történelmileg leíró földrajz ma már sokkal inkább szintetizáló és modellező tudománnyá vált, ami képes megvizsgálni a térbeli kölcsönhatásokat, összefüggéseket keresni és kísérletet tenni a problémamegoldásra.

A tudomány fejlődésének évtizedei alatt a Magyarországon is klasszikusnak

tekinthető társadalomföldrajzi témákon (népesség-, település-, gazdaság- és közlekedésföldrajz) belül és azok határán alakultak olyan tudományterületek, mint az etnikai, vallás-, politikai, történeti, egészség-, katona-, sport-, kulturális és turizmusföldrajz (ez utóbbi jelen írás tárgya), amelyeket Probáld (2011) „jelzős földrajzok”-nak titulált.

Turizmus és menedzsment

A Hágai Nyilatkozat (1989, 2.) értelmében: „a turizmus az emberek valamennyi állandó életvitelükön és munkarendjükön (lakás és munkahely) kívüli helyváltoztatása függetlenül azok motivációitól, időtartamától és célterületétől, valamint a helyváltoztatással kapcsolatos igények kielégítésére létrehozott anyagi-technikai és szervezeti feltételek és szolgáltatások együttese”. Leiper (1981, 75.) a turizmust egy öt elemből álló és a szélesebb környezettel kölcsönhatásban lévő nyílt rendszerként definiálja, amelynek a turisták adják a dinamikus emberi elemét, a kibocsátó terület, a tranzitút és a fogadó terület adják a három földrajzi elemét, a turizmus szektor pedig a gazdaságit. Mind az öt elem funkcionálisan és térbelileg rendezett kölcsönös kapcsolatban van a fizikai, technológiai, társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai tényezőkkel.

A társadalmat körülvevő környezeti rendszert Pécsi (1979) négy további alrendszerre bontja: természeti környezet (ökoszféra), átalakított természeti környezet (technoszféra), társadalmi-gazdasági környezet (termelő szféra) és politikai-kulturális környezet (szolgáltató szféra). Tóth (1981, 268.) „Tetraéder modell” néven ismertté vált elmélete is a négyes tagolást alkalmazza: gazdasági szféra, társadalmi szféra, műszaki/infrastrukturális szféra és földrajzi környezet. Ebben a négyes komplex környezetben vizsgáljuk a turizmust is.

A turizmusföldrajz rendszertani helyét a földrajztudományon belül Poser (1939) határozta meg, Christaller (1955) pedig ágazati földrajzként a gazdaságföldrajz alá sorolta be. A német és francia geográfián túl az angol-amerikai geográfiában kaptak kiemelt figyelmet a turisztikai kutatások, melyeket az erősen piacorientált, ökonómiai és szociológiai szemlélet jellemez (Ashworth, 1986, 1988 és Lundberg, 1993 kutatásai). A később népszerűvé vált térinformatikai eszközök turisztikai kutatásokban való alkalmazása is

elsősorban Amerikából és Kanadából ered (Aubert, 2006).

Bogdanov szervezési folyamatának képletéből kiindulva, a turizmusmenedzsmenten a szervezeti folyamat részei interakciójának menedzselését kell érteni (Donáth, 1990). A turizmusmenedzsment területi alapegysége a célterület vagy desztináció, mely eltérő földrajzi kiterjedésű lehet (Bieger, Beritelli, 2005; Lengyel, 2008; Aubert et al., 2009). A turizmus menedzselésére, a turisztikai piac szereplői tevékenységének hatékonyabbá tételére (Tőzsér, 2010; Sziva, 2014) több menedzselési technika honosodott meg Magyarországon is (Aubert et al., 2022):

- Tematikus utak - az Előcsatlakozási Alapok (1991-2004) keretében a Széchenyi Terv I-ben jelentek meg először (pl. Villány-Siklói Borút).
- Turisztikai desztináció menedzsment (TDM) rendszer - a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (2005-2013) fogalmazta meg először a TDM rendszer kiépítésének szükségességét, amely beépült pályázati rendszer formájában az NTS I. (2007-2013) és az NTS II. (2014-2020) kereteibe.
- Turisztikai klaszterek – az első turisztikai klaszter Magyarországon a Pannon Termál Klaszter volt, mely 2001-ben jött létre. Pályázati rendszer formájában 2010-től az Új Magyarország Fejlesztési Terv Regionális Operatív Programja keretében vált támogatottá a turisztikai klaszterek létrehozása Magyarországon.

Az alábbi tanulmány tárgya a Magyarországon meghonosodott TDM rendszer és annak specialitásai, amit a téma több szempontú vizsgálatával kívánok bemutatni.

A TDM modell Magyarországi alkalmazása és összehasonlítása a nemzetközi gyakorlattal

2019–2020 között végeztünk egy felmérést szlovák, magyar és kárpátaljai kutatók együttműködésével. A kutatást és mintavételt már a világjárvány befolyásolta, ezért a vizsgálat leginkább a turisztikai szervezetek online marketingtevékenységére koncentrált, viszont az eredmények szépen szemléltették a tervezett turizmusirányítás hatékonyságát.

A kutatócsoportban a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar főiskolai docense, dr. Beták Norbert a szlovákiai

vizsgálatot, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének főiskolai docense, dr. Berghauer Sándor, a kárpátaljai vizsgálatot, a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi és Földtudományi Intézet három munkatársa (prof. dr. Aubert Antal, egyetemi tanár; Mókusné dr. Pálfi Andrea, tudományos munkatárs és Nagy Gabriella PhD hallgató) a magyarországi vizsgálatot végezte el.

A vizsgálat módszertana

Az alapidokumentumok (turizmustörvény, működési szabályok, kormányrendeletek, pályázati kiírások) feldolgozásán túl, az egyes régiók szakmai szervezeteit online lekérdezés során értük el (1. táblázat). A szervezetek szakmai tevékenységét (kiemelten az online marketingkommunikációra vonatkozóan) értékelhető kérdéseket tettünk fel. A kérdéssor két eljárást követett: az aktuálisan alkalmazott marketingeszközökre és preferált felületekre, tartalommegosztásra használt felületekre vonatkozó kérdések kvantitatív értékelést tettek lehetővé; a jövőképre, illetve tervezett fejlesztésekre vonatkozó kérdések pedig kvalitatív módon támasztották alá az eredményeinket.

1.sz. táblázat: **A mintavételbe bevont turisztikai szervezetek országos bontásban**

Mintaterület	Célérték (db)	Eredmény (db)
Szlovákia	21	20
Magyarország	65	27
Kárpátalja	10	10

Forrás: Szlovák Közlekedési Minisztérium honlapja, Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács és az Országos TDM Szövetség adatai alapján saját szerkesztés, 2020

A vizsgálat eredményei

A kutatás célja, hogy a kelet-közép-európai térség három, turisztikai szempontból frekvenciált célterületének desztináció menedzsmentre

specializált intézményrendszerét és a marketingkommunikációs célt szolgáló digitális megoldásait összehasonlíthatóvá tegye, rávilágítva a lehetőségekre és a megfelelő források hiányának következményeire.

Szlovákiában a turisztikai desztinációk menedzsmentjét a desztináció-menedzsment szervezetek végzik, a 21 megyei szintű szervezetből 20-at sikerült elérnünk. Magyarország esetében az országos TDM Szövetség által jegyzett 65 TDM szervezet elérését céloztuk meg, melyek 41,5%-ától érkezett vissza értékelhető kitöltés. Tekintve, hogy a 65 szervezet nagy része csak formálisan vagy névlegesen működik, a 27 db együttműködési hajlandóságot mutató szervezet jó eredménynek mondható. Kárpátalja esetében nem beszélhetünk egységes intézményrendszerről, így jórészt az önálló kezdeményezéseket és pályázati úton támogatott szerveződések tekinthetők potenciális alanyoknak a lekérdezés során. Az ismert, bejegyzett és működő 10 db turisztikai célú (magyar) szerveződés mindegyike rendelkezésünkre állt.

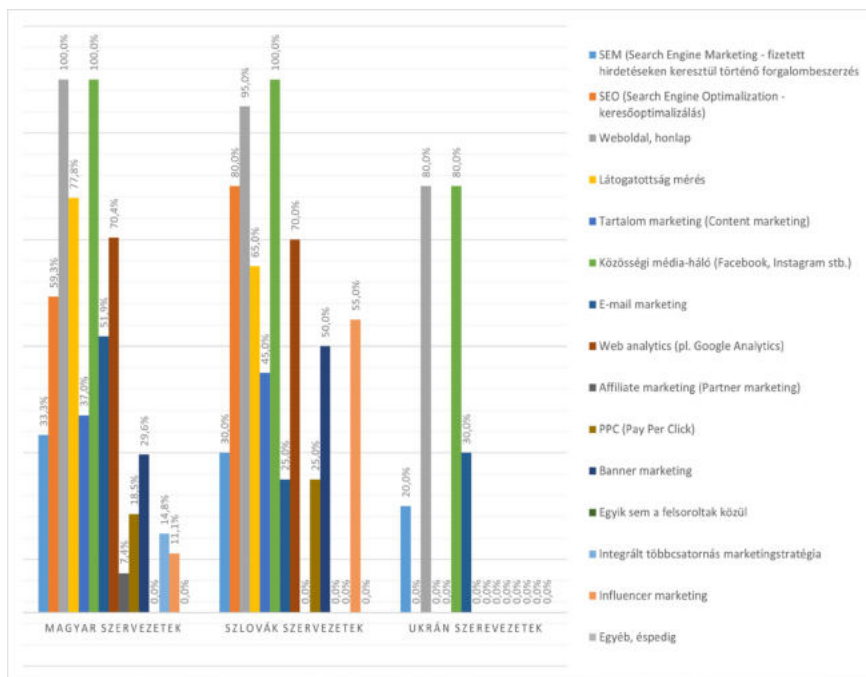
A vizsgálati területet képző Szlovákia, Magyarország és Ukrajna (vagyis annak legnyugatibb régiója, Kárpátalja) eltérő a gazdasági fejlettségi szint, az anyagi lehetőségek és az intézményesülés tekintetében. A kutatás a választott célterületek online marketing kommunikációs gyakorlatát hivatott megvizsgálni, mely az előző feltételek függvénye. Ha a desztinációs életciklus-modellhez hasonlítjuk a vizsgált területek online marketingtevékenységét, akkor egy szlovák–magyar–kárpátaljai rangsort állíthatunk fel, amely a kiépített turisztikai intézményrendszer, rendelkezésre álló források és törvényi szabályozás függvénye (2. táblázat).

2.sz. táblázat: **A mintaterületek fejlettségi rangsora a turisztikai intézményrendszer fényében**

	Magyarország	Szlovákia	Kárpátalja
Turizmustörvény	Nincs	Van	Kérdéses
Intézményrendszer	Van	Van	Nincs
Forrás	Kérdéses	Van	Nincs

Forrás: Saját felmérés, 2020

Szlovákiában törvényileg szabályozott és államilag támogatott turisztikai intézményrendszer végzi a desztinációs menedzsment tevékenységet, a stabil háttér pedig lehetővé teszi a szervezetek számára, hogy a szakmai tevékenységre fókuszáljanak és fejlesztéseket eszközöljenek, így sokkal innovatívabbak és jobban alkalmazkodnak a modern digitális fogyasztói trendekhez, ami az online marketing kommunikációs tevékenységükön is szembeötlő. A szlovák szervezetek esetében találkoztunk a legkorszerűbb marketingeszközök alkalmazásával (pl. Influencer marketing, SEM stb.), amelyekkel reagálni kívánnak a változó fogyasztói magatartás generálta kihívásokra (2. ábra).

2. sz. ábra: A turisztikai szervezetek által leggyakrabban alkalmazott digitális marketing eszközök, %-os bontásban. Forrás: saját felmérés, 2020

A magyar TDM-ek szintén felismerték az online médiakommunikációban rejlő marketing lehetőségeket és jól látszik, hogy a magyar gyakorlatban azok

az online marketing tevékenységek népszerűbbek, amelyek „házon belül” is jól, vagy egy viszonylag rövidebb, fókuszált képzés után jól kezelhetők, lásd például a honlap, a közösségi média felületek üzemeltetése, vagy akár a látogatottság mérés, webanalitika elemzések készítése, hiszen ezek saját alkalmazotti körben megoldhatók. Ezzel szemben például a SEO, SEM, banner marketing, PPC marketing tevékenység üzemeltetése, hatékony szinten tartása sok esetben külső szakértők rendszeres vagy időszakos bevonását követeli meg, amelynek így költsége megnövekszik, az ehhez szükséges megnövelt anyagi keretekkel pedig a szervezetek kis része rendelkezik csupán. Ez utóbbi, vagyis a szakmai szervezetek anyagi forrásai jelentősen korlátozzák a Kárpátalján elért szervezeteket is, ezek a csökkentett lehetőségek álhatnak a szervezetek marketing-eszköz választásai mögött is, hiszen azok a preferáltabbak a helyi turisztikai szervezetek körében, amelyek egyszerűnek és költséghatékonyak tekinthetők.

Az intézményrendszer összehasonlításának legfontosabb következtetése, melyet korábban megjelent publikációnkban bővebben kifejtünk (Aubert *et al.*, 2021), hogy a fenntartáshoz szükséges források és a megfelelően szabályozott törvényi háttér hiánya leszakadást eredményez, akkor is, ha adott desztináció versenyképessége kínálatát tekintve egyértelműsíthető.

Formális és informális menedzsment technikák a magyar turizmus gyakorlatában

A bevezetésben már ismertettem, hogy a turizmus irányítás céljából Magyarországon – eltérő ütemben – három menedzsment rendszer került bevezetésre. Ezek a tematikus utak, turisztikai klaszterek és turisztikai desztináció menedzsment szervezetek, melyek főbb jellemzőit a 3. táblázat hivatott bemutatni.

3.sz. táblázat: **A tematikus út, a klaszter és a TDM szervezet főbb jellemzői**

Megnevezés	Tematikus út	Klaszter	TDM szervezet
Területi megjelenés	lineáris	hálózatos	pontszerű vagy kiterjedt – kompakt (több település)
Területi szintek	helyi/térségi/regionális /országos/ nemzetközi	regionális	helyi/térségi/regionális (Balaton)
Tevékenység fő célja	attrakciófejlesztés	termékfejlesztés	desztinációfejlesztés
Tagok	turisztikai szolgáltatók, önkormányzatok, civil szervezetek	adott termék fejlesztéséhez kapcsolódó szolgáltatók, vállalkozások	önkormányzatok, turisztikai szolgáltatók, civil szervezetek
Működési forma	egyesület, alapítvány, nonprofit kft.	egyesület	egyesület, nonprofit kft., szövetség
Példák	Mária út, Palóc Út, Villány-Siklói Borút, Zöldutak	Pannon Termál Klaszter, Dél-dunántúli Borturisztikai Klaszter	Irány Pécs! Turisztikai Nonprofit Kft., Orfűi Turisztikai Egyesület, Velence-tó Térségi TDM Kft., Balatoni Regionális TDM Szövetség

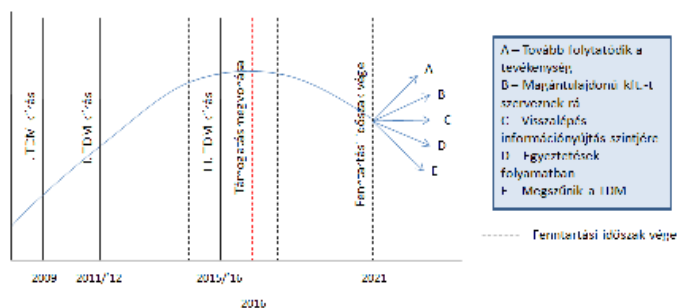
Forrás: Aubert et al., 2015

A vizsgálat módszertana

A felmérést Pálfi Andrea által 2018-ban elvégzett vizsgálat alapozta meg, aki a Dél-Dunántúli turisztikai régióban található 9 TDM szervezettel folytatott mélyinterjút a szervezetek működésének és tevékenységének (szervezeti struktúra, humánerőforrás jellemzők, tevékenység) feltérképezésére. Ezt egészítettük ki egy lekérdezéssel 2019-ben mélyinterjúk keretében a TDM szervezetek és az egyéb turisztikai szervezetek, kezdeményezések körében. A TDM szervezetek mellett olyan szervezeteket, turizmus irányítási szereplőket vizsgáltunk, amelyek szakmai tevékenységük révén jelentősen

2017-től a Magyar Turisztikai Ügynökség vette át az országos turizmus irányítást, amelyben a TDM szervezetek is érintettek voltak. Noha az MTÜ biztosította együttműködéséről a TDM szervezeteket, annak pontos módját és kereteit nem határozták meg, kiváltképpen az olyan desztinációk esetében, amelyek távol esnek a kiemelt turisztikai fejlesztési térségektől (Magyar Közlöny, 2016).

A vizsgálat eredményei szerint, annak ellenére, hogy a TDM rendszer kiépítését minden TDM szervezet egységesen pozitívnak ítéli meg, a működésük során veszélyként jelenik meg a jövőkép bizonytalansága, amelynek oka (a finanszírozási nehézségek mellett) az önkormányzatok nem egyértelmű állásfoglalása a tevékenységi körök jövőjét illetően, illetve a turisztikai szolgáltatók csalódottsága és bizalmatlansága a TDM szervezeti rendszerben. A pályázati finanszírozással létrehozott egyes TDM szervezetek kötelező fenntartási ideje öt év, melyet követően a szervezet fenntartását önállóan kell megoldania. A kötelező ötéves fenntartási idő után több megoldást választottak a TDM-ek, melyeket a 3. ábra mutat be.

Forrás: Butler életciklus-modellje alapján saját szerkesztés

Az egyes kezdeményezések fenntartása, a tevékenység finanszírozása mindig sarkalatos pont. Igaz ez a TDM szervezetek és az egyéb kezdeményezések esetében is. A főként összefogáson alapuló szerveződések tagsági díjakból, támogatásokból, pályázati forrásokból igyekeznek finanszírozni a működésüket, kevés esetben látunk példát olyan stabil finanszírozási háttérre, profitorientált tevékenységi körökre, amelyek hosszútávon finanszírozhatnák ezeket (4. táblázat).

4.sz. táblázat: **A dél-dunántúli TDM szervezetek működésének SWOT analízise**

Erősségek	Gyengeségek
Szervezet megalapítása • Együttműködés kiépítése • Szemléletformálás: együttműködve versenyezni • Külső és belső kommunikáció fejlesztése • Helyi szolgáltatók, szervezetek támogatása, összefogása • Marketing eszközök fejlesztése: új arculat kiépítése, imázs, egységes turisztikai portfólió kialakítása • Jól körül határolható célszegmensek • Infrastrukturális fejlesztések • Fesztiválok, rendezvények támogatása • Study tourok • Képzések	Fix támogatási keretrendszer hiánya • Gazdátlanság • Feladatkörök hovatartozásának tisztázatlansága
Lehetőségek	Veszélyek
Együttműködéssel a piaci pozíció megtartása, alulról építkezés, együttműködés • Piaci alapú tevékenységek erősítése, bővítése • A költségek egy részét, illetve a Tourinform iroda fenntartását az önkormányzat átvállalja • Egyéb pályázati források (EFOP, GINOP stb.) • Egyéb szervezeti együttműködések	Önkormányzatok cselekvésképtelensége • Csalódott érintettek (civil és közszféra egyaránt), bizalomvesztett szolgáltatók • Együttműködések gyengülése, megszűnése • Pályázati források nélkül nehéz biztosítani a fenntartást • Kiemelt turisztikai térségek kijelölése, amelyből kimarad a legtöbb TDM • Tagok érdektelensége

Forrás: Saját felmérés, 2018-2019

Azon TDM-ek, akik a fenntartási időszakon túl a tevékenység folytatása mellett döntöttek a jövőben, az együttműködés hatékonyságára alapozva akarják erősíteni vagy megtartani piaci pozíciójukat, de igaz ez a tematikus utak és turisztikai klaszterek helyzetére is. Erre leginkább abban az esetben van lehetőség, hogy ha a szervezet erős önkormányzati

és szolgáltatói támogatottsággal rendelkezik, amely természetesen anyagi hozzájárulásban is megnyilvánul, és a több lábón állás jegyében piaci alapú tevékenységet folytat (például marketing tevékenység, rendezvényszervezés, attrakciók üzemeltetése, pályázatírás stb.), valamint egyéb (nemcsak célzott) pályázatokon való részvételre is nyitott (Aubert et al, 2022).

TDM szervezetek megváltozott pozíciója a COVID-19 alatt

A TDM rendszer tehát 2007-től fokozatosan épült és a pályázati kiírásoknak, a célzott támogatásnak köszönhetően bővült Magyarországon egészen a 2016-os utolsó pályázati kiírás visszavonásáig. Ezt a „kivárás” időszaka követte, már amennyire egy olyan dinamikus ágazatban, mint a turizmus megengedhetünk magunknak ilyesmit. Időközben a kötelező ötéves fenntartási idő mindegyik szervezet esetében eltelt és ahogy az előző fejezetben bemutatásra került, különböző megoldásokat választottak a szervezetek a működésük fenntartására vagy éppen a munka megszüntetése mellett döntöttek. 2020 tavaszától pedig a COVID-19 világjárvány okozta megbetegedések, lezárások és korlátozások következtében a turizmus globális szinten kezdett mélyrepülésbe, a nemzetközi turistaérkezések száma a 2019-ben regisztrált 1,461 milliárdról 381 millióra csökkent 2020-ban (UNWTO, 2021). Ez a környezet alapjaiban változtatta meg a TDM-ek tevékenységét, hiszen vendégforgalom hiányában feleslegessé vált a front office irodák (a vendégek tájékoztatását végzik) működtetése, a back office irodai részben pedig bizonytalanná vált a partnerekkel való együttműködés. A helyzet gyors felmérésére terveztünk egy vizsgálatot, melynek eredményeit röviden mutatom be (Nod et al., 2021).

A vizsgálat módszertana

A primer mintavételhez kérdőíves felmérést végeztünk online formában a korábban a NGM (Nemzetgazdasági Minisztérium) által bejegyzett, a TDM-ekre vonatkozó működési elveket és szervezeti struktúrát követő TDM

szervezetek (65 db) körében (Aubert et al., 2021). A kérdőívet 18 működő szervezet töltötte ki. A felmérés 2020 decemberében zajlott, így az akkori viszonyokat tükrözik az eredmények. A kérdéssor 17, típusában zárt és nyitott kérdést tartalmazott. A kérdéskörök érintették:

- a TDM szervezet tevékenységét,
- a koronavírus járvány hatását a TDM szervezet tevékenységére és a foglalkoztatásra,
- a 2020-as nyári szezon megítélését a TDM szervezetek tapasztalatai alapján,
- a járvány hatására azonosítható trendeket,
- valamint a TDM szervezetek és tagságuk jövőképét, jövőbeli terveit.

A vizsgálat eredményei

A turisztikai szektor teljesítményének hirtelen zuhanásával párhuzamosan járó bevételkiesést globális szinten a foglalkoztatottak elbocsátásával, illetve csökkentett munkaidővel és bérrel próbáltak kompenzálni az érintettek. A másik lehetséges irányt az új feladatok kijelölése jelentette (pl. éttermek esetében kiszállítás, szállodák esetében felújítási, karbantartási munkálatok). A feladatátcsoportosítás, mint szükségmegoldás, megjelent a vizsgált TDM szervezetek esetében is. Az egyes ideiglenes megoldások azonban nem törvényileg szabályozott módon vagy válságstratégia mentén megfogalmazott rendelkezések alapján, sokkal inkább a kényszerhelyzet szülte egyéni döntés alapján zajlottak.

A veszélyhelyzet következtében sok szolgáltatóhoz hasonlóan a TDM szervezeteknek is újra kellett értelmezniük tevékenységi körüket. A TDM-ek tevékenységének irányelvei jelentős változásokon mentek keresztül a pandémia alatt. A lekérdezés során megvizsgáltuk, hogy mely tevékenységek voltak hangsúlyosak a pandémia előtt és melyek lettek hangsúlyosak a kialakult helyzet hatására az egyes TDM szervezetek vonatkozásában (4. ábra).

4. sz. ábra: **Egyes feladatok jelentősége a TDM szervezetek tevékenysége során a járvány megjelenése előtt és után (%).** Forrás: saját felmérés, 2020

Működésüket tekintve a szervezetek új feladatok felvételére kényszerültek, úgy, mint válságkezelés és információszolgáltatás (a szektort érintő intézkedések kapcsán). A TDM-ek számára a kilátástalanság mellett a legnagyobb problémát az iroda fenntartása és a tagsági kör megtartása jelentette, tekintve, hogy a közös megjelenés és a (személyes) szakmai koordináció hiányában a tagok érdektelenné válhatnak, és a tagság esetleges megszűntetése, valamint ehhez kapcsolódóan a kieső tagdíjak újabb fenntartási problémákat idézhetnek elő. A veszélyhelyzetben talán egyetlen eszközként és a legfontosabb feladatként tekintettek a TDM-ek a kommunikációra, egyrészt a back office információszolgáltatás és a tagok folyamatos tájékoztatása, támogatása terén, másrészt a potenciális vendégek érdeklődésének fenntartását célzó online marketingkommunikációra vonatkozóan.

A veszélyhelyzet következtében ugyanazokkal a problémákkal néztek szembe az egyes TDM-ek (a turizmus leállásával járó forgalom- és bevételkiesés, fenntartási nehézségek és kilátástalanság). A válságkezelési stratégia szempontjából a szervezetek nagyjából két csoportra oszthatóak. Egy jelentősebb csoportot képviselnek azok, akik átmeneti időszakként tekintettek a pandémia okozta lezárásokra, és a fenntartást, túlélést tekintették célnak, míg a szervezetek kisebb csoportja lehetőségként próbálta megélni az időszakot és új stratégiát kidolgozva, a kommunikációs

csatornákat fejlesztve és képzéseket támogatva újrapozícionálta a desztinációt.

TDM szervezetek pozíciója a megváltozott rendszerkörnyezetben

Magyarország Kormánya az Magyar Turisztikai Ügynökség (MTÜ) javaslatára 2020 végén helyezte hatályba a „turisztikai térségek meghatározásáról” szóló 429/2020. (IX. 14.) sz. kormányrendeletet (Magyar Közlöny, 2020). A rendelet egy új turisztikai intézményrendszer kialakítását vetíti elő, amely - a desztinációs logikát követve - több hasonlóságot is mutat a korábban már aktívan működő turisztikai desztináció menedzsment (TDM) rendszerrel. Az új intézményrendszer szervezeti modelljét, az ún. optimalizált irányítási modellt a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 újragondolt változata – a Turizmus 2.0 – tartalmazza (NTS, 2021).

A modell értelmében a helyi ökoszisztémák működésének támogatására egy új ágazatirányítási szint kerül létrehozásra, amely olyan desztinációmenedzsment-szervezetekből (DMSZ) áll, amelyek térségi végrehajtó egységei a Stratégiának (NTS 2030, Turizmus 2.0, 2021).

A két modell hasonlóságai, hogy mind a DMSZ-ek, mind a TDM-ek ágazatirányítási szintként kerülnek/kerültek kialakításra, a lehatárolás során a desztinációs logikát követik és feladataik is jórészt megegyeznek: termék- és desztinációfejlesztés, szakmai koordináció és kommunikáció támogatása a helyi szereplők és az MTÜ (illetve annak jogelődje a Magyar Turizmus Zrt.) között. Alapvető különbség a két rendszer között, hogy míg a TDM-ek pályázat útján alulról szerveződve jöttek létre, addig a DMSZ-ek központilag kialakított entitások.

Konklúzió

A turisztikai desztináció menedzsment (TDM) rendszer, egy osztrák, német és dél-tiroli mintára létrehozott turizmusirányítási rendszer, amely Magyarországon a 2000-es évek elején kezdett kiépülni az országos fejlesztési tervekbe beépítve pályázati források által támogatva. Az új TDM szervezetek létrehozása és így a rendszer bővítése 2016-ig futott fel, a közvetlen pályázati

támogatások megvonásáig.

A TDM rendszer egy jól alkalmazható modell, amely a turisztikai desztinációk termék- és desztinációfejlesztésére alkalmas, ahogy a szlovák példa is mutatja. Ugyanez a példa támasztja alá azt, hogy a rendszer közvetlen, rendszeres és kiszámítható támogatása és a működési feltételek törvényileg védett szabályozása szükséges a rendszer hosszútávú fenntartásához és eredményességéhez.

Magyarországon a rendszer kiépítése megkezdődött, azonban 2016-tól kezdve a fejlesztési tervekben kimaradt. A TDM szervezetek által eddig elvégzett desztináció- és termékfejlesztő munka, valamint a turizmus helyi szereplőivel kialakított jól működő kapcsolati hálójuk egy olyan erős alap, amelynek támogatásával egy működőképes rendszert lehetne fenntartani. Ezzel szemben a turisztikai térségekre épülő új rendszernek ismét el kell nyerni a szereplők bizalmát és ugyanazt a szakmai munkát kell újból elvégezni, amit a TDM-ek korábban már elvégeztek.

Az elvégzett és még folyamatban lévő kutatásaink együttes eredményei szerint az új rendszernek erősebben kellene támaszkodnia a TDM-ekre és forrásokhoz való hozzáférést kellene biztosítani a számukra, hogy a rendszerben lévő szakmai potenciált eredményesen alkalmazhassák.

Köszönetnyilvánítás

Jelen tanulmány elkészítése az Új Nemzeti Kiválóság Program és az ELTE Márton Áron Szakkollégiumi Ösztöndíj Program támogatásával valósult meg.

Felhasznált irodalom

- Ashworth, G. and Haan, T. Z. (1986). Uses and users of the tourist - historic city. Groningen: *Field Studies 10*. Faculty of Spatial Sciences.
- Ashworth, G. (1988). Marketing the historic city for tourism. In: A. Goodall and G. Ashworth (Eds.), *Marketing in the Tourism Industry*. London: Croom Helm.
- Aubert, A. (2006). A turizmusföldrajz helye és súlya a nemzetközi és hazai geográfiai szakirodalom tükrében. In: *III. Magyar Tudományos Konferencia*

- tudományos közleményei (1-8.).* Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Aubert, A., Berki, M., Mészáros, B. és Sarkadi, E. (2009). ATDM modell adaptálásának differenciált megközelítése. In: Hanusz, Á. (szerk.), *Turisztikai desztináció, „desztinációs menedzsment”: a Nyíregyházán 2009. május 20-21-én megtartott konferencia előadásai (3-17.).* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola.
- Aubert, A., Csapó, J., Jónás-Berki, M. és Pálfi, A. (2015). A turizmus térszerveződési típusai Magyarországon – Térszervező modellek a turizmusban. In: Tésits, R. és Alpek, B. L. (szerk.), *A mi geográfiánk: Tóth József emlékezete (271-281.).* Pécs: Publikon Kiadó.
- Aubert, A., Berghauer, S., Beták, N., Mókusné Pálfi, A. és Nod, G. (2021). Turisztikai szervezetek online marketingtevékenységének vizsgálata – A szlovák-magyar-ukrán (kárpátaljai) példa. In: Aubert A. (szerk.), *Interregionális kutatási eredmények a turizmusban: örökségvédelem, intézményrendszer helyi termékek (Hun-Au-Slo-Ukr) (49-90.).* Pécs: PTE TTK FFI Turizmus Tanszék.
- Aubert, A., Mókusné Pálfi, A. és Nod, G. (2022). Együttműködések a turizmusban – Formális és informális hálózatok a Dél-Dunántúlon. In: Rátz T. et al. (szerk.), *Együttműködés, partnerség, hálózatok a turizmusban. Turizmus Akadémia 11 (48-60).* Székesfehérvár-Budapest: Kodolányi János Egyetem, CSFK Földrajztudományi Intézet, Magyar Földrajzi Társaság.
- Bieger, T. und Beritelli, P. (2005). Management von Destinationen – Lehr- und Handbücher zu Tourismus. *Verkehr und Freizeit.* 6 (55-58.). München-Wien: Auflage. Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Christaller, W. (1955). Beiträge zu einer Geographie des Frembenverkehrs. In: *Erdkunde*, H1 (1-19). Bonn.
- Donáth, P. (1990). *Elmélet és gyakorlat a „baloldaliság” korai történetéhez.* Gorkij, Lunacsarszkij, Bogdanov, 1907–1910. Budapest: BTF.
- Hágai Nyilatkozat (2 June 1989): *„Report of the Secretary-General of the World Tourism Organization on the progress made in implementing the Manila Declaration and the Acapulco Document on World Tourism” (2-19.).* New York: UN.
- Leiper, N. (1981). *Towards a cohesive curriculum in tourism: the case for a distinct discipline.* Annals of Tourism Research 8(11), 69-84.

- Lengyel, M. (2008). *TDM Működési Kézikönyv*. Budapest: Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája.
- Lundberg, D. E. and Lundberg, C. B. (1993). *International Travel and Tourism*. New York, Torontó: John Wiley Sons, Inc.
- Magyar Közlöny (2016). 429/2016. (XII. 15.) Korm. rendelet. „a turisztikai térségek és a kiemelt turisztikai fejlesztési térségek meghatározásáról”
- Magyar Közlöny (2020). 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendelet a „turisztikai térségek meghatározásáról”
- Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 – Turizmus 2.0. – *A Magyar Turisztikai Ügynökség által kidolgozott országos turizmusfejlesztési stratégia újragondolt változata*: https://mtu.gov.hu/documents/prod/NTS2030_Turizmus2.0-Strategia.pdf
- Nod, G., Mókusné Pálfi, A. és Aubert A. (2021). Kispadra ültetett desztinációmenedzsment a pandémia félidejében(?). *Turizmus Bulletin* 21(2), (43-54).
- Pirisi, G. és Trócsányi, A. (2019). *Fejezetek a társadalomföldrajz világából*. Pécs: Publikon Kiadó/IDResearch Kft.
- Pécsi, M. (1979). A földrajzi környezet új szemléletű regionális vizsgálata. *Geonómia és bányászat* 12, (163–175).
- Poser, H. (1939). *Geographische Studien über den Fremdenverkehr im Riesengebirge. Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, H. 20. Göttingen.
- Probáld, F. (2011). „A földrajz, a regionális földrajz szerelmese voltam”. Győri Róbert interjúja Probáld Ferencsel. *Tér és Társadalom* 25(4), 195–209.
- Tóth, J. (1981). A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Földrajzi Értesítő* 30(2-3), 267-292.
- Tóth, J. (2002). *Általános társadalomföldrajz I-II*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Tőzsér, A. (2010). *Versenyképes turisztikai desztináció: Új turisztikai versenyképesség modell kialakítása*. PhD. disszertáció. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Sziva, I. (2014). Milyenek a professzionális desztinációmenedzsment-szervezetek? Versenyképesség és desztinációmenedzsment dán tapasztalatok tükrében. *Turizmus Bulletin* 16(3-4), 59–67.

Internetes források

University of Cambridge - <https://www.cam.ac.uk/colleges-and-departments/departments-a-z>. Letöltés ideje: 2022.08.11.

University of Oxford's Social Sciences Division, School of Geography and the Environment (SoGE) - <https://www.geog.ox.ac.uk/about/>. Letöltés ideje: 2022.08.06.

UNWTO (World Tourism Organization) – <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347>,
Letöltés ideje: 2021. március 5.

Tartalomjegyzék

Dr. Ferenc Viktória: Tíz éve a Nemzetpolitikai kutatóintézetben.....	7
Dr. Kovács Klára: A hallgatói sportolás jellemzői és hatásai a Kárpát-medencében.....	17
Dr. Kovály Katalin: Pillanatfelvétel a kárpátaljai magyarságról a társadalomföldrajzi kutatások tükrében.....	35
Linc Annamária: Az államhatár – rövid fogalmi keret.....	57
Nagy Gabriella: Turisztikai desztináció menedzsment a magyar gyakorlatban.....	69

Kiadó:

Momentum Doctorandus
90202 Ukrajna, Beregszász, Kossuth tér 6.,
momentum.doktorandus@gmail.com

Видавник:

ГО «Моментум Докторандус», м. Берегове,
пл. Кошута 6, Закарпатська обл., Україна, 90202
momentum.doktorandus@gmail.com

ISBN 978-617-596-333-3

Borítóterv, nyomdai előkészítés és nyomdai munkálatok:

Polihrafcentr „Lira” – www.lira-print.com
Надруковано в Поліграфцентрі «Ліра», м. Ужгород,
вул. Митрака 25, Закарпатська обл., Україна, 88000